

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

शैलीविज्ञान साहित्य समालोचना प्रणालीको एउटा नवीनतम विधा हो (शर्मा, २०४८:१) । साहित्यिक कृतिको अभिव्यक्तिको तरिकालाई भाषावैज्ञानिक दृष्टिमा शैली भनिन्छ । यसैको वस्तुगत र वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने प्रायोगिक भाषा विज्ञानको बृहत् क्षेत्रान्तर्गत पर्ने एउटा क्षेत्र वा शाखा विशेष नै शैलीविज्ञान हो । यसलाई भाषाविज्ञान र साहित्यशास्त्रको मिलनविन्दु मानिन्छ (शर्मा, २०४८:५) । यो साहित्यिक कृतिको वस्तुवादी र भाषावादी दृष्टिले समालोचना गर्ने समालोचना पद्धति विशेष पनि हो ।

शैली 'तत्सम' शब्द हो । 'शील्' धातुमा 'ई' प्रत्यय लागेर निर्माण भएको शैली शब्दले ढङ्गढाँचा रीति, वृत्ति, मार्ग आदि अर्थलाई बुझाउँदछ । त्यसैले भाषिक अर्थमा अभिव्यक्तिको तरिकालाई शैली भनिन्छ (शर्मा, २०७१:८६) । शैली र विज्ञान मिलेर शैलीविज्ञान शब्द बन्दछ । भाषाको अभिव्यक्ति वा सङ्कथनमा पाइने यस्तै शैलीगत विशिष्टतासम्बन्धी भाषा वैज्ञानिक अध्ययनलाई शैलीविज्ञान भनिन्छ ।

शैलीलाई भाषिक दृष्टिले हेर्ने परम्परा प्राचीनकालदेखि नै थालनी भएको पाइन्छ । सुरु सुरुमा शैली अलङ्कारशास्त्रको एउटा अंश मात्र मानिन्थ्यो (भण्डारी र अन्य, २०६८:२७) । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै थरी काव्य शास्त्रमा शैलीलाई एउटा काव्यात्मक घटकका रूपमा परिभाषित गर्ने प्रयास प्राचीनकालदेखि नै हुँदै आएको पाइन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८:२८) । परम्परागत दृष्टिमा हेर्ने हो भने पूर्वमा ऋग्वेद र पश्चिममा अरस्तुको काव्यशास्त्र र अलङ्कार शास्त्रमा भाषाशैलीका बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । पाश्चात्य समालोचना र साहित्यको क्षेत्रमा शैली विज्ञानको परम्परा पूर्वीय परम्परा भन्दा लामो, विकसित र व्यवस्थित देखिन्छ । पश्चिमी विद्वानहरूले साहित्यको अध्ययन गर्दा शैली पक्षलाई पनि विशेष महत्त्व दिइएको देखिन्छ । शब्द चयन, शब्द संयोजनका दृष्टिले साहित्यको विश्लेषण गर्ने प्रचलन प्राचीन ग्रीकबाट सुरु भएको पाइन्छ । पश्चिममा प्लेटो अरस्तु, सिसरो आदि विद्वानहरूले शैलीका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

शैलीविज्ञान अङ्ग्रेजी भाषाको स्टिडलिष्टिक्स शब्दको समानार्थी रूप हो । शैली विज्ञान शब्दको प्रयोग सर्वप्रथम १९ औं शताब्दीको प्रारम्भमा जर्मनी भाषामा स्टार्डलिष्टिक

९क्तथष्कितष्अ० शब्दको रूपमा र पछि सन् १९७२ मा क्तथष्कितष्वगभ शब्दको रूपमा फ्रेन्च भाषामा चार्ल्स वालीले गरेका हुन । अङ्ग्रेजीमा चाँहि सन् १९८२ बाट स्टार्डलिस्टिक ९क्तथष्कितष्अ० शब्दको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ (शर्मा २०४८:४) । आधुनिक युगमा शैली विज्ञानको प्रारम्भकर्ताको रूपमा भने फर्डिनान्ड डी. सस्युरलाई मानिन्छ (शर्मा २०४८:४) । यसरी भाषा र साहित्यको सम स्थल तथा प्रयोगभूमिका रूपमा शैलीविज्ञानलाई लिने गरिन्छ । यसले साहित्यको वस्तुनिष्ठ र भाषा केन्द्रित अध्ययन गरी कृतिको अन्तःतहमा अर्थगत सौन्दर्य समेतलाई प्रकटीकरण गर्ने काम गर्दछ ।

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय एम.एड. दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस अध्ययनमा दौलतविक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासमा आधुनिक नेपाली समाजमा यथार्थपक्षलाई टपक्क टिपेर कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको एवम् राष्ट्रिय परिवेशलाई समेटेर तयार पारिएको एक उत्कृष्ट यथार्थवादी उपन्यासमा केन्द्रित छ । प्रस्तुत उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने कार्य यस शोधपत्रमा गरिएकोछ । उक्त उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन अन्तर्गत पात्र/चरित्रका आधारमा र विचलन वा समानान्तरताका आधारमा भाषिक विश्लेषण गरिएकोछ । यस उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन यस भन्दा पहिले कोहि कसैबाट नभएको कारण सो अध्ययन नितान्त मौलिक र उपयोगी मानिएकोछ ।

१.२ समस्या कथन

प्रस्तुत अध्ययन निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेकोछ :

क. चरित्रका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास के कस्तो छ ?

ख. चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास के कस्तो छ ?

१.३ अध्ययनको औचित्य तथा महत्व

कुनै पनि विषय क्षेत्रमा गरिने अध्ययन अनुसन्धानबाट निश्चित उपलब्धी एवम् लाभ प्राप्त गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले लेखक तथा कृतिको वास्तविक तथ्यको समेत जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । उक्त कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनबाट कृतिमा प्रयोग भएका भाषिक संरचना एवम् कृतिको प्रस्तुतीगत शैलीको जानकारी हुनुका साथै कृतिको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षहरूको अध्ययनबाट लेखकलाई भावी दिनहरूमा कृतिका कमीकमजोरी सुधार गरी परिमार्जन गर्न र नयाँ कृतिहरूको सिर्जना गर्न थप

पृष्ठपोषण पुग्ने देखिन्छ । पाठ्यक्रम निर्माताहरूलाई पनि साहित्यिक कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनबाट त्यस्ता साहित्यिक कृतिलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्न प्रेरणा मिल्ने देखिन्छ । यस्तै गरी औपन्यासिक कृतिहरूको अध्ययनबाट विद्यार्थीहरूको ज्ञानको दायरा फराकिलो हुने गर्दछ । त्यसैगरी भावी अनुसन्धानकर्ताहरूलाई पनि उक्त कृतिको थप मूल्याङ्कन गर्न तथा अन्य कृतिहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका एवम् मार्ग निर्देशकको काममा सहयोग पुग्ने भएकोले यसको महत्व एवम् औचित्य स्पष्ट देखिन्छ ।

शिक्षकलाई पनि साहित्यिक कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनबाट त्यस कृतिमा प्रयोग भएको भाषिक पक्षको जानकारी प्राप्त हुने भएकोले उपयुक्त विधि एवम् सामग्रीको प्रयोगमार्फत शिक्षण गर्न सहज हुने गर्दछ । कुनै पनि कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनबाट पनि भाषाशैली, वाक्यगठन, शब्दगठन, भाषिक चयन, विचलन एवम् समानान्तरताका बारेमा समेत जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन उपन्यासकारका रूपमा परिचित दौलतविक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा सीमित रहेको कारण यस अध्ययनबाट साहित्यिक विषयवस्तुहरूको अध्ययन गरी शैलीवैज्ञानिक तथ्याङ्कहरू प्रस्तुत गरिने हुँदा कृतिको विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षले पाठक वर्ग, विद्वत् वर्ग, कृतिकार समालोचक एवम् विश्लेषकहरूलाई समेत फाइदा पुग्ने भएकोले यसको महत्व तथा औचित्य उल्लेखनीय रहने देखिन्छ ।

अन्ततः दौलतविक्रम विष्टद्वारा लेखिएको धेरै कृतिहरूमध्ये 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) एक उत्कृष्ट उपन्यास भएका कारण यसको महत्व स्पष्ट भल्किन्छ । त्यसै गरी यस उपन्यासका साथ साथै अन्य औपन्यासिक कृतिहरूको वस्तुपरक अध्ययनबाट समालोचकीय क्षमतामा समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यसरी प्रस्तुत कृतिको यस भन्दा अगाडि तथा शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण शीर्षकमा अध्ययन अनुसन्धान हालसम्म कोहि कसैले नगरेको हुँदा यो नितान्त मौलिक अनुसन्धान हो । त्यसैले पनि यस अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेकोछ ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्न अनुसार रहेकाछन् :

क. चरित्रका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु ।

ख. चयन, विचलन र समानान्तरताको आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

यो शोध कार्य पुरा गर्नका लागि निम्न परिसीमामा रही दौलत विक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन एवम् विश्लेषण गरिएकोछ :

क. उक्त उपन्यासका पात्रहरू / चरित्रहरू हर्के सा 'हिला, चन्द्रे, जुनेली, जगते र भुनेको अध्ययन एवम् वर्गीकरण लिङ्ग, कार्य प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना, आसन्नता र आबद्धताका आधारमा गरिएकोछ ।

ख. उक्त उपन्यासमा प्रयुक्त चयन अर्न्तगत शब्द चयनका आधारमा र कार्यका आधारमा विश्लेषण गरिएकोछ ।

ग. उक्त उपन्यासमा प्रयुक्त विचलनका आधारमा व्याकरणीक, अर्थतात्विक, ध्वनितात्विक र भाषिक विचलनका आधारमा विश्लेषण गरिएकोछ ।

१.६ पारिभाषिक शब्द

यस शोध कार्यमा पारिभाषिक शब्दहरूको प्रयोग हुने भएका कारण ती शब्दहरूको अर्थ निम्न अनुसार रहेकाछन् :

पुस्तकालयीय अध्ययन विधि : सम्बन्धित विषयवस्तुमा केन्द्रित भएर पुस्तकालयमा प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भई गरिने अध्ययन ।

प्राथमिक स्रोत : अनुसन्धानकर्ता स्वयम्ले पहिलो पटक प्रयोग गरेको तथ्य वा सामग्री ।

द्वितीयक स्रोत : अन्य अनुसन्धानकर्ता वा निकायले पहिल्यै प्रयोग गरेको सामग्रीहरू ।

चयन : छान्ने काम / रोज्ने कार्य / धेरै मध्ये कुनै एकको छनोट गर्ने कार्य ।

समानान्तरता : पद, पदावली वाक्यांश / वाक्य वा भावार्थको पुनरावृत्ति हुनु ।

विचलन : प्रचलित नियमलाई उथल पुथल पार्ने कार्य / मानक भाषाको अतिक्रम गर्नु ।

अग्रभूमि निर्माण : खास ध्वनि, पद, पदावली तथा वाक्यलाई विशेष जोड दिएर अगाडि सार्नु ।

शैली : भाषिक संरचना र साहित्यिक संरचनालाई जोड्ने कार्य ।

वस्तुपरक : बाहिरी वस्तु जगतलाई जोड दिने कार्य ।

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा धारणात्मक संरचना

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत एम.एड. तह पूरा गर्ने उद्देश्यले कथा, निबन्ध, उपन्यास खण्डकाव्य, नाटक, गीतीनाटक जस्ता विभिन्न विधा तथा क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान हुने गरेको पाइन्छ । त्यसमा पनि मानविकी तथा समाजशास्त्र तर्फ साहित्यिक र शिक्षाशास्त्र सङ्काय तर्फ भाषा शिक्षण सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान बढि मात्रामा हुँदै आएको पाइन्छ । शैली वैज्ञानिक अध्ययन तुलनात्मक रूपमा अन्य क्षेत्रमा भन्दा कम भएको पाइन्छ । यहाँ उल्लेखित शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित यस भन्दा अगाडि गरिएको केहि महत्वपूर्ण अनुसन्धानका शीर्षक, उद्देश्य एवम् त्यसबाट प्राप्त निष्कर्षहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

भट्टराई (२०६७) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोर. अन्तर्गत 'प्रेतकल्प' उपन्यासको 'शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनका उद्देश्यहरूमा (क) कथानकका आधारमा प्रेतकल्प उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, (ख) चरित्रका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण, (ग) चयनका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु र (घ) विचलन र समानान्तरका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय विधिलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । शैली वैज्ञानिक शिद्धान्तको अध्ययन गरी त्यसैको आधारमा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको विश्लेषण गरिएको तथा आवश्यकता अनुसार विज्ञहरूको सुझावलाई समेत आत्मसात् गरिएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

प्रस्तुत 'प्रेतकल्प' उपन्यास वि.स. २०६५ सालमा प्रकाशित भएको, यथार्थवादको पृष्ठभूमिमा लेखिएको, सामाजिक उपन्यास रहेको, राणाशासनकालीन नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको, जातीय भेदभाव, मूर्तीपूजा, बालविवाह र विधुवा विरोधी मूल्य र मान्यताले नेपाली समाजमा पारेको नकारात्मक प्रभाव एवम् त्यसबाट उत्पन्न जटिल समस्यालाई विषयवस्तु बनाई त्यसलाई महत्वका साथ हेरिएको, निरङ्कुश राणाशासन नेपाली जनताका लागि प्राणघातक क्यान्सर रोग जस्तै घातक भएको अध्ययनगत निष्कर्ष निकाल्दै 'प्रेतकल्प' उपन्यासमा आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको अत्याधिक प्रयोगले

उपन्यास रोचक, आकर्षक जीवन्त र प्रभावकारी भएको निष्कर्ष निकालेका छन् (भट्टराई, २०६७:७१) ।

ओली (२०७१) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग कन्काई बहुमुखी क्याम्पस सुरुवा, भापा अन्तर्गत 'दृष्टि' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' गरिएको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (क) कथावस्तु र पात्रका आधारमा दृष्टि उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, (ख) चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा दृष्टि उपन्यासको विश्लेषण गर्नु र (ग) शैलीवैज्ञानिक पद्धतिका आधारमा प्रस्तुत कृतिको मूल्याङ्कन गर्नु रहेका छन् । उक्त शोध कार्यमा पुस्तकालयीय विधि एवम् वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तथ्याङ्क संकलनका निम्ति प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'दृष्टि' उपन्यासलाई लिइएको छ भने साहित्यकारका लेख, रचना र पत्रपत्रिकालाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा लिइएको छ ।

नेपालमा भएको दश वर्षे जनयुद्धलाई विषयवस्तु बनाइएको 'दृष्टि' एक सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास रहेकोछ । यस उपन्यासमा समाजको वास्तविक चित्र उतारेको, कथावस्तु रैखिक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको, प्रमुख पात्र बाहेक अन्य पात्रहरूको नाम वास्तविक राखिएको, तत्सम तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको, बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताको प्रयोगले उपन्यासको भाषा उत्कृष्ट बनेको निष्कर्ष 'दृष्टि' उपन्यासको अध्ययनबाट निकालिएको छ ।

रेग्मी (२०७२) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस अन्तर्गत 'विभाजित समय उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्यहरू (क) कथानकका आधारमा विभाजित समय विश्लेषण गर्नु, (ग) चयनका आधारमा उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, (घ) विचलन र समानान्तरताका आधारमा समेत उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधिलाई प्रमुख आधार बनाइएको पाइन्छ । प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'विभाजित समय' उपन्यास र द्वितीयक स्रोतका रूपमा विभिन्न शोधपत्रहरू, पत्रपत्रिका तथा साहित्यकारका कृतिहरूलाई तथ्याङ्क संकलनका स्रोतका रूपमा लिइएको पाइन्छ ।

'विभाजित समय' उपन्यासका समाजका जल्दाबल्दा समस्याहरूको प्रतिबिम्ब उतारिएको कारण सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासका रूपमा स्थापित भएको, मानिसले गर्ने सानो गल्ती वा असावधानीका कारण आफू लगायत सिङ्गो परिवार नै सेवा सुविधाको

खोजीमा पहाडी क्षेत्रबाट तराई क्षेत्रमा बसाई सरी जाँदा भोग्नु परेको समस्याको चित्रण गरिएको, महिलालाई पनि अवसर दिन सके पुरुष समान हैसियतमा पुग्न सक्छन् भन्ने कुराको वकालत गरिएको, सामाजिक, सांस्कृतिक एवम् राजनीतिक आदि पक्षको चित्रण गरिएको उपन्यासको कथानक वृत्तकारीय ढाँचामा प्रस्तुत भएको साथै आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको समुचित विन्यासले उपन्यासको भाषाशैली, सरल सहज आकर्षक, मिठासयुक्त र प्रभावकारी भएको निष्कर्ष विभाजित समय उपन्यासको अध्ययनमार्फत निकालेका छन् ।

राहु (२०७२) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा त्रि.वि. कीर्तिपुरबाट 'एक्काईसौ शताब्दीकी सुम्निमा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनको उद्देश्यहरू (क) एक्काईसौ शताब्दीकी सुम्निमा उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु, (ख) शैलीवैज्ञानिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गर्नु र (ग) चयन, विचलन र सामानान्तरताका आधारमा भाषिक विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शीर्षकमा शोधपत्र तयार गर्नका लागि पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ । त्यसैगरी वर्णनात्मक पद्धतिको समेत प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'एक्काईसौ शताब्दीकी सुम्निमा' उपन्यासलाई लिइएको छ भने द्वितीयक स्रोतका रूपमा शैली विश्लेषण सँग सम्बन्धित भएर लेखिएका अप्रकाशित आलेखहरू, समालोचनात्मक लेख एवम् अनुसन्धानका सार आदिलाई लिइएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत 'एक्काईसौ शताब्दीकी सुम्निमा' उपन्यास प्रगतिवादी विचारधारालाई आत्मसाथ गर्दै उपन्यासकार प्रदीप नेपालद्वारा लेखिएको एक उत्कृष्ट उपन्यास भएको पञ्चायतकालीन समयको भूमिगत राजनीतिमा सक्रिय कार्यकर्ता भई त्यसै समयमा अन्तर्जातीय विवाह गरेर पछिल्लो समयमा राजनीतिक जीवन त्यागेर व्यवसायिक सेवामा जीवन बिताउने एक नारी पात्रको सङ्घर्षलाई उपन्यासको कथावस्तु बनाईएको, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विषयवस्तुलाई समेटिएको यस उपन्यासमा मानिसलाई सङ्घर्षशीला जीवन जिउन प्रेरित गरेको कथावस्तु रैखिक ढाँचामा प्रस्तुत भएको, उपयुक्त भाषिक चयन उखान टुक्का सन्दर्भानुकुल प्रयोग गरिएको आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको प्रयोगले उपन्यास उत्कृष्ट र प्रभावकारी बनेको निष्कर्ष निकालिएको छ (राहु, २०७२:८७) ।

सुवेदी (२०७३) द्वारा नेपाली शिक्षा विभाग जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरी, सुनसरी अन्तर्गत 'दमिनी भीर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' गरिएको पाइन्छ । उक्त

अनुसन्धानका उद्देश्यहरू (क) 'दमिनी भीर' उपन्यासमा चयनको अध्ययन गर्नु, (ख) 'दमिनी भीर' उपन्यासमा विचलनको अध्ययन गर्नु, (ग) 'दमिनी भीर' उपन्यासमा चरित्रको विश्लेषण गर्नु रहेका छन् । उक्त शोध कार्यमा पुस्तकालयीय विधिलाई प्रमुख विधिका रूपमा चयन गरी तथा वर्णनात्मक विधिको समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ । सहायक सामग्रीका रूपमा विभिन्न शोधपत्र र पत्रपत्रिका एवम् शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणसँग सम्बन्धित लेख रचनाको अध्ययनमार्फत उक्त शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको कुरा अध्ययनकर्ता सुवेदीले उल्लेख गरेका छन् ।

'दमिनी भीर' उपन्यासमा नेपाली समाजमा रहेको जल्दा बल्दा समस्याहरूलाई प्रस्तुत गरी सांस्कृतिक र आर्थिक विभेदको अन्त्य गर्नु पर्ने एवम् सहर केन्द्रित राजनीतिक परिपाटिको चित्रण गरिएको, वि.स. २००७ साल अघिका राजनीतिक परिवेश र १० वर्ष जनयुद्धको अन्त्य गरी माओवादी शान्ति प्रक्रियामा आए पछिको नेपाली राजनीतिमा आएको परिवर्तनको यथार्थ चित्रण गरी समाजमा रहेका अन्याय अत्याचारको अन्त्य गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिइएको, जनताले आफ्नो अधिकारका लागि सङ्घर्ष गर्नु पर्ने कुरालाई जोड दिइएको, विम्ब प्रतीकहरूको, उखान टुक्काको चयन, पर्यायवाची शब्दको चयन, भाषिको चयन गरिएको एवम् आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको समुचित प्रयोग भएका कारण उपन्यास उत्कृष्ट बनेको निष्कर्ष निकालिएको छ (सुवेदी २०७३:४४) ।

प्रस्तुत शोधकार्य पूर्व शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विषय क्षेत्रमा पन्थी (२०६२), भट्टराई (२०६७), ओली (२०७१), रेग्मी (२०७२), राहु (२०७२) र सुवेदी (२०७३) ले शोधकार्य सम्पन्न गरेका छन् । यी मध्ये पहिलो शोधार्थीले 'बसाई' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, दोस्रो शोधार्थीले 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, तेस्रो शोधार्थीले 'दृष्टि' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरेका छन् । त्यसैगरी शोधार्थीले 'विभाजित समय' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन पाँचै शोधार्थीले 'एक्काईसौ शताब्दीकी सुम्निमा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन कार्य सम्पन्न गरेका छन् । यसरी हेर्दा उल्लेखित शीर्षक एवम् विषयमा अध्ययन कार्य सम्पन्न भए पनि दौलतविक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन हालसम्म कोहि कसैबाट पनि नभएको हुँदा यो अध्ययन प्रथम र नितान्त नयाँ रहेकोछ ।

२.२ पूर्वकार्यको उपयोगिता र कार्यान्वयन

कुनै पनि विषय क्षेत्रमा गरिएको पूर्व अध्ययन अनुसन्धान एवम् विश्लेषणबाट निस्केका निष्कर्षले शोधार्थीहरूलाई आफ्नो शीर्षकका सम्बन्धमा थप ज्ञान प्राप्त गर्न सहयोग पुग्दछ । त्यसैगरी अनुसन्धानकर्ताले अध्ययन गर्न लागेका विषय शीर्षकसँग सम्बन्धित पूर्व अनुसन्धानको अध्ययनमार्फत प्राप्त सुझावका आधारमा आफ्नो शोधकार्यलाई सहज रूपमा सम्पन्न गर्न ठूलो मद्दत पुग्ने देखिन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन भएकोले माथि उल्लेखित पूर्वकार्यको समीक्षालाई उपयोग गरिएको छ । यसरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत भए/गरेका शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले प्रस्तुत अध्ययनलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी ढंगले सम्पन्न गराउन उपयुक्त मार्गदर्शनको भूमिका हुने कुरामा दुईमत नहोला ।

प्रस्तुत शीर्षकमा शैलीवैज्ञानिक, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी, प्रा.डा. रामनाथ ओझा र डोलराज अर्यालको भाषिका अनुसन्धान विधि, विष्णु प्रसाद शर्माको प्रायोगिक भाषा विज्ञान, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी र अन्यको प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम पाठ्यांश एवम् कविता पन्थीको 'बसाई' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन तीर्थराज भट्टराईको 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, राधिका ओलीको 'दृष्टि' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, कल्पना राहुको 'एक्काइसौ शताब्दीकी सुम्निमा' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन र लोकेन्द्र सुवेदीको 'दमिनी भीर' उपन्यास आदिका शैली विश्लेषण सम्बन्धी अप्रकाशित शोधपत्रको गहन रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

यसरी पूर्वकार्यको अध्ययनले निम्नलिखित कार्यमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

क. अध्ययनको शैद्धान्तिक धारणा निर्माणमा सहयोग पुग्ने ।

ख. समस्यालाई विशिष्टीकरण गर्न सहयोग पुग्ने ।

ग. उद्देश्य निर्धारण गर्न सहयोग पुग्ने ।

घ. शीर्षकको पुनरावृत्ति हुनबाट जोगाउन सहयोग पुग्ने ।

ङ. विधि निर्धारणमा सहयोग एवम् तथ्याङ्क संकलनका आवश्यक स्रोत पहिचान गर्न आदि

कार्यमा सहयोग पुग्ने भएकोले पूर्वकार्यको उपयोगिता स्पष्ट भल्किन्छ । विभिन्न खण्डकाव्य, कथा, निबन्ध, गीति नाटक तथा उपन्यास आदि विधाहरूको समय समयमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान भए तापनि औपन्यासिक कृतिमा भने अन्य क्षेत्रका तुलनामा कम मात्रामा अध्ययन भएको पाइन्छ । तसर्थ दौलतविक्रम विष्टको 'भोक र

भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको कोही कसैबाट शैलीवैज्ञानिक अध्ययन एवम् विश्लेषण नगरिएकोले यो प्रथम, मौलिक तथा नितान्त नयाँ अध्ययन हुने भएकोले यस अध्ययनको उपयोगिता स्वतः सिद्ध हुन्छ ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैली विश्लेषणबाट शैलीविज्ञान सम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा सम्बन्धी स्पष्ट हुन शिक्षक विद्यार्थी तथा अन्य पाठक वर्गलाई समेत उक्त कृतिमा प्रयुक्त भाषिक विशिष्टताको पहिचान गर्न एवम् कृति लेखकहरूलाई कुनै पनि कृतिको विश्लेषणबाट निस्केको निश्कर्षलाई मध्यनजर गर्दै यस कृति सिर्जना गर्न कार्यान्वयन पक्ष र नीति निर्माणको तहमा महत्वपूर्ण आधार प्रस्तुत गर्न सक्छ । त्यसै गरी कुनै पनि साहित्यिक कृतिको शैली विश्लेषण गर्न चाहने समालोचक वर्गका लागि पनि कोशेढुंगा सावित हुने देखिन्छ । त्यसैगरी यस शोधकार्यलाई प्रारम्भ देखि निचोड सम्म पुग्नका लागि यस अघि भएका अनुसन्धानहरूले सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

२.३ सैद्धान्तिक संरचना

उपन्यासकार दौलतविक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा सैद्धान्तिक अध्ययन गरिएकोछ । शैलीविज्ञानमा लि., कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवन चेतना आसन्नता र आवद्धतालाई आधार मानि अध्ययन विश्लेषण गरिएकोछ ।

२.३.१ चरित्रको विश्लेषण एवम् वर्गीकरणको आधार

चरित्रलाई उपन्यासको महत्वपूर्ण तत्व मानिन्छ । चरित्रकै कारण कथानक अगाडि बढ्छ । 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको चरित्रहरूको अध्ययनको आधारहरू निम्न रहेकाछन् :

२.३.१.१ लि.को आधारमा

उपन्यासमा प्रयोग भएका पात्र वा चरित्रहरूको प्राकृतिक वा शारीरिक जात छुट्याउने आधार लि. हो । आख्यानात्मक कृतिमा प्रयोग हुने पात्रहरू स्त्रीलि. र पुलि. गरी दुई किसिमका हुन्छन् (शर्मा, २०४८ : १७४) । नायक, नायिका, सहनायक, सहनायिका, खलनायक, खलनायिका आदि नामका आधारबाट कृतिभित्र निहित पात्रलाई छुट्याउन सकिन्छ ।

२.३.१.२ कार्यका आधारमा

उपन्यासमा प्रयोग हुने पात्रहरूको भूमिका एकै किसिमको नहुने भएकाले मुख्य, सहायक र गौण गरी पात्रको भूमिकालाई वर्गीकरण गरिन्छ । कथावस्तुको शुरुवातदेखि अन्तसम्म प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रलाई मुख्य रूपमा लिइन्छ । त्यसै गरी मुख्य पात्र भन्दा कम क्रियाशिल एवम् मुख्य पात्रका सहयोगीका रूपमा भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रलाई सहायक पात्रका रूपमा लिइन्छ । सहायक पात्र भन्दा कम सक्रिय एवम् बिच बिचमा देखा पर्ने र हराउने पात्रलाई गौण पात्रका रूपमा चिनिन्छ (शर्मा, २०४८ : १७४) ।

२.३.१.३ प्रवृत्तिका आधारमा

प्रवृत्तिका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूलाई अनुकूल र प्रतिकूल गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०४८ : १७४) । अनुकूल पात्रलाई नायक, नायिका र प्रतिकूल पात्रलाई खलनायक खलनायिका पनि भनिन्छ । अनुकूल पात्रहरू उपन्यासको भूमिका विचार, भाव कार्य भाषा आदि सबै पक्षमा सकारात्मक देखिन्छन् भने प्रतिकूल पात्रहरू सबै पक्षमा नकारात्मक देखिन्छन् ।

२.३.१.४ स्वभावका आधारमा

स्वभावका आधारमा आख्यानात्मक कृतिका पात्रहरूलाई गतिशील र गतिहीन गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । देश, काल, परिस्थितिअनुसार स्वभावमा परिवर्तन ल्याउन सक्ने पात्रलाई गतिशील रूपमा चिन्न सकिन्छ भने स्वभाव, सिद्धान्त र जीवनहरूलाई परिस्थितिअनुसार परिवर्तन नल्याउने पात्रलाई गतिहीन पात्रका रूपमा लिइन्छ/चिनिन्छ (शर्मा २०४८ : १७४) ।

२.३.१.५ जीवन चेतनाका आधारमा

जीवन चेतनाका आधारमा उपन्यासमा पात्रलाई व्यक्तिगत र वर्गीय गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०४८ : १७५) । निश्चित सामाजिक भूमिका निर्वाह गरी त्यही वर्गको प्रतिनिधित्व गरेका पात्रलाई वर्गीय पात्रका रूपमा लिइन्छ भने यसका विपरीत सामाजिक भूमिका भन्दा नितान्त फरक, निजी स्वभाव वा वैयक्तिकताको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र व्यक्तिगत हुन ।

२.३.१.६ आसन्नताका आधारमा

उपस्थितिका वा आसन्नताका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूलाई मञ्चीय र नेपथ्य गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ (शर्मा, २०४८ : १७५) । कृतिमा प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भई आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रलाई मञ्चीय पात्रको रूपमा लिने गरिन्छ भने कृतिमा अप्रत्यक्ष भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रलाई नेपथ्य पात्रका रूपमा चिनिन्छ ।

२.३.१.७ आबद्धताका आधारमा

आबद्धताका आधारमा उपन्यासका पात्रहरूलाई बद्ध र मुक्त गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । कृतिमा बाँधिएका पात्र सार्थक हुने पात्रलाई बद्ध अर्थात कथानकसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित भएर आएका पात्रहरू बद्ध पात्र हुन र कथानकसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध नराख्ने पात्रहरू मुक्त पात्र हुन (शर्मा, २०४८ : १७५) । मुक्त पात्रहरू स्वतन्त्र किसिमका हुन्छन् ।

२.३.२ कृति विश्लेषणको शैलीवैज्ञानिक आधार

२.३.२.१ समानान्तरता

भाषा प्रयोगको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ (शर्मा, २०४८ : १०) । यो उद्देश्यमूलक र सार्थक हुने गर्दछ । विचलनको विपरित उपकरणका रूपमा देखाउने समानान्तरता भनेको नियमितताको अत्याधिक परिपालना हो । समानान्तरता शब्द र धारणाका प्रथम प्रयोक्ता प्राग सम्प्रदायका भाषाविद् रोम याकोब्सन हुन् । समानान्तरताको प्रयोग भाषाका विभिन्न स्तरहरू वर्ण, शब्द, पदावली, वाक्य, लय तथा अर्थका रूपमा फेला पार्न सकिन्छ । समानान्तरता निम्न लिखित दुई किसिमका हुन्छन् ।

२.३.२.१.१ आन्तरिक समानान्तरता

अर्थको पुनरावृत्ति हुनुलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । यो भावार्थ र वाच्यार्थ गरी दुई प्रकारको हुन्छन् । भावार्थ भनेको चाँही भाव वा विचार पक्षको पुनरावृत्ति भन्ने बुझिन्छ भने मुख्य अर्थको पुनरावृत्ति हुनुलाई वा अभिधा शब्दशक्तिको पुनरावृत्तिलाई वाच्यार्थ समानान्तरता भनिन्छ जस्तै :

हरियो फाँटको सौन्दर्यले आँखा तिरमिर गरिरह्यो ।

नजर रिमझिम गरिरह्यो ।

यसमा आँखा तिरमिर गर्नु दुवैले भावगत समानान्तर देखाइएको छ । अर्थात् आँखा तिरमिर गर्नु र नजर रिमझिम गर्नुमा समानान्तरता छ । आन्तरिक समानान्तरका सुक्ष्म र अमूर्त किसिमको हुन्छ । यसले भागवत सघनतालाई थप उचाईमा पुऱ्याउँदछ ।

२.३.१.२ बाह्य समानान्तरता

साहित्यिक कृतिको आवरण पक्ष अर्थात् वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, वाक्य, लय तथा अलङ्कारमा देखा पर्ने पुनरावृत्तिलाई बाह्य समानान्तरता भनिन्छ । यो ठोस, स्थूल प्रकृतिको हुन्छ । जस्तै : चुत्थो, चोरले चार पैसा चोर्छ ।

यस वाक्यमा 'च' वर्णको पुनरावृत्ति भएको छ ।

यस्तै गरी अर्को उदाहरण हेरौं ।

आई कैल्यै पनि नसकिने चैत वैशाख मेरा,

लाई कैल्यै पनि नसकिने प्रीति नौलाख मेरा ।

यस श्लोकमा पनि ध्वनी/वर्ण स्तरदेखि शब्द वा रूप स्तरसम्मको आवृत्ति पाइन्छ ।

२.३.२.२ विचलन/विपथन

मानक भाषाको अतिक्रमण वा उल्लंघनलाई विचलन भनिन्छ (शर्मा, २०४८ : ११) । भाषाको प्रचलित ढंगलाई अतिक्रमण गरी सौन्दर्य प्रदान गर्नु नै विचलन हो । यस्तो अतिक्रमण उद्देश्य मूलक र सार्थक ढंगको हुने गर्दछ । भाषाविद् सस्युरको ल्या. र प्यारोल मध्ये प्यारोलको अवधारणासँग विचलनलाई जोडेर हेर्न सकिन्छ । किनभने कृतिमा प्रयोग भएको भाषा प्यारोल हो । विचलन विभिन्न प्रकारका हुन सक्ने भए पनि खासमा निम्नलिखित सात (७) प्रकार भित्र कैद गर्न सकिन्छ ।

२.३.२.२.१ कोशीय विचलन

शब्दकोशमा समावेश नभएका शब्दहरूलाई नयाँपनका साथ उपस्थित गराएर आफ्नो अभिव्यक्तिलाई मूर्त तथा प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रस्तुत गरिने शब्दहरू कोशीय विचलन युक्त शब्द हुन । जस्तै लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले मान्द्रिलो, गुन्द्रिलो, रहसिलो जस्ता शब्दको प्रयोग गरेका थिए ।

२.३.२.२.२ व्याकरणीय विचलन

लि., वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य, करण, अकरण जस्ता व्याकारणात्मक कोटिहरू, पदासङ्गति, पदक्रम यसमा राखिन्छ । जस्तै :

प्रत्येक भिँगाहरूले पौठेजोरी खेल्छ । (वचनगत विचलन)

हाँस्यो गमक्क गम्केर । (पदक्रमगत विचलन)

केटी जान्छ जस्तो लाग्दैन भन्या । (लि.गत विचलन)

२.३.२.२.३ ध्वनि वा वर्णगत विचलन

लेख्य भाषालाई कथ्य उच्चारण प्रकृतिमा ढालेर गरिने विचलनलाई यस अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

जस्तै : माथि डाँरामा घाम डुब्यो ।

२.३.२.२.४ लेख्य प्रक्रियागत विचलन

शब्द लेखाइले सन्दर्भमा देखिने विचलनलाई यस अन्तर्गत राखिन्छ । जस्तै :

आजको ताजा खबर ।

हाम्रो नेपाल शान्त छ ।

देश

२.३.२.२.५ अर्थगत विचलन

अर्थगत रूपमा देखापर्ने विचलनलाई यस अन्तर्गत राखिन्छ । जस्तै :

म त लालिगुराँस भएछु वनै भरि फुलिदिन्छु ।
मनै भरी फुलिदिन्छु ।

२.३.२.२.६ भाषिक विचलन

विभिन्न भाषिकाको प्रयोगबाट देखिने विचलन ।

जस्तै

भाषिक	भाषा
सुपो	नाड्लो
अर्नी	खाजा

२.२.२.२.७ प्रयुक्तिगत विचलन

एउटा परिस्थिति वा प्रस. अनुरूपको भनाइलाई अर्को प्रस. वा भाषिक व्यवहारमा प्रयोग गर्नुलाई प्रयुक्तिगत विचलन भन्ने गरिन्छ । जस्तै :

जङ्गलबासी भयंकर डाँकाहरू शीत ऋतुमा किराहरूको सहार गर्दछन् ।

माथि चर्चा गरिएका शैद्धान्तिक आधारहरू मध्ये लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतन, आसन्नता र आबद्धतालाई आधार मानी 'भोक र भित्ताहरू (२०३८)' उपन्यासको पात्रगत विश्लेषण गरिने छ । साथै समानान्तरता र विचलनका आधारमा पनि उक्त कृतिको विश्लेषण गरिन्छ ।

अध्याय तीन

अध्ययनको प्रक्रिया र विधि

३.१ अध्ययनको संरचना

‘भोक र भित्ताहरू’ (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गरिएकोछ । उक्त उपन्यासको विश्लेषण गर्दा प्रमुख विधिका रूपमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएकोछ । भने आवश्यक मात्रामा वर्णनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक विधिको समेत प्रयोग गरिएकोछ । यो गुणात्मक प्रकृतिको अध्ययन हो । यसै गरी पुस्तकालयमा उपलब्ध भएका शैली विश्लेषण सम्बन्धी विभिन्न साहित्यकारका लेख रचना, समालोचनात्मक कृति, पत्रपत्रिका एवम् सम्बन्धित शीर्षकसँग मिल्दाजुल्दा शोधपत्रहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएकोछ । पात्र चरित्रको विश्लेषण विचलन एवम् समानान्तरका आधारमा उक्त उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएकोछ । यो गुणात्मक प्रकृतिको अध्ययन हो ।

३.२ जनसङ्ख्या र नमुना

प्रस्तुत अध्ययन कार्य दौलतविक्रम विष्टको ‘भोक र भित्ताहरू’ (२०३८) उपन्यासमा केन्द्रित रहेकोछ । उपन्यासमा प्रस्तुत भएका पात्र चरित्रहरूलाई नै जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ । यस उपन्यासमा हर्के साहिँला, जगते, भुने, चन्द्रे, जुने, सेसे मुखिया, माहुरी साहु, आदि पात्रहरूलाई नमुना जनसंख्याको रूपमा लिई विश्लेषण गरिएकोछ ।

नमुना छनोटका सन्दर्भमा पनि ‘भोक र भित्ताहरू’ (२०३८) नामक सिङ्गो उपन्यासलाई नै नमुनाको रूपमा लिइएकोछ । उपन्यासमा मञ्चीय भूमिकामा मानव पात्रहरू नै नमुनाका रूपमा छनोट गरिएकोछ ।

३.३ तथ्याङ्क संकलनका साधन

यस शोधकार्यमा तथ्याङ्क गर्दा निम्न दुई स्रोतलाई आधार मानिएकोछ ।

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

यस अनुसन्धान कार्यमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा ‘भोक र भित्ताहरू’ (२०३८) उपन्यासलाई लिइएकोछ । त्यसैगरी आवश्यक मात्रामा सम्बन्धित कृतिका लेखक तथा समालोचकको समेत सल्लाह सुभावालाई आत्मसाथ गरिएकोछ ।

३.३.२ द्वितीयक स्रोत

यस अनुसन्धानमा द्वितीयक स्रोतका रूपमा 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणसँग सम्बन्धित विभिन्न साहित्यकार एवम् समालोचकका लेख, रचना र समालोचनात्मक ग्रन्थहरू पत्रपत्रिकाहरू, शैली विश्लेषणसँग सम्बन्धित कृतिहरूलाई आधार मानिएकोछ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन एवम् विश्लेषण गर्ने क्रममा प्रमुख विधिका रूपमा पुस्तकालयीय विधि एवम् वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएकोछ ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया

विभिन्न विधि एवम् प्रक्रियाबाट तथ्याङ्क अर्थात् सूचना सङ्कलन गरिसकेपछि प्राप्त तथ्याङ्कलाई निश्चित विधि एवम् प्रक्रिया मापदण्डमा आधारित भएर व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

यस अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधिलाई मुख्य आधार बनाइएकोछ । त्यसैगरी शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्तलाई समेत प्रमुख आधार बनाई त्यसको अध्ययन विश्लेषण गरी त्यसैका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण गरिएकोछ । पात्र/चरित्रको विश्लेषण, विचलन र समानान्तरलाई आधार बनाएर संरचना, शैली र व्याकरण पक्षलाई विश्लेषण गरिएकोछ । आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित विषयका विज्ञहरूसँग समेत सल्लाह सुझाव लिएर संरचनात्मक शैलीविज्ञानको विश्लेषणात्मक पद्धतिलाई आत्मसाथ गरेर तथ्याङ्कको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिन्छ । तथ्याङ्कको प्रस्तुति तालिकामार्फत गरिएकोछ ।

अध्याय चार नतिजा/परिणाम

४.१ उपन्यास कथानकको विश्लेषण

४.१.१ कथानक

दौलतविक्रम विष्टद्वारा लिखित 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको वाह्य संरचानालाई हेर्दा मझौला आकारमा संरचित देखिन्छ । यस उपन्यासमा जम्मा २३७ पृष्ठहरू रहेका छन् । यस उपन्यासमा नेपालको वर्तमान वास्तविकता देख्न सकिन्छ । नेपालमा भ्रष्ट व्यक्तिहरू कसरी रातारात करोडपति र अरबपति बन्दै गएका छन् र गरिव नेपाली जनता कसरी मरिरहेका छन्, त्यसको यथार्थ प्रस्तुति उपन्यासमा भेट्न सकिन्छ । राष्ट्रको ढुकुटी रित्याउनेहरू दिनानुदिन मोजमस्तीमा डुब्ने र पसिनाको कमाइमा बाँच्नेहरू रातोदिन पीडित हुन बाध्य छन् भन्ने कुराको प्रस्तुति पनि यहाँ छ । यस उपन्यासमा हाम्रो समाजका ठूला व्यक्तिहरूको हैकमवादी प्रवृत्ति, यौनपिपासु दृष्टिकोण आदिलाई पनि देखाइएको छ । त्यसैगरी सामान्य मानिसहरू कानूनको चक्रव्युहमा कसरी फस्दछन् र पीडित हुन पुग्दछन् भन्ने यथार्थता पनि उपन्यासमा भेट्न सकिन्छ ।

उपन्यासको कथावस्तु अनुसार भरिया र ढाक्रेको विसौनी, खेतालखेतालीका लागि भरीको ओत, कुम्भेश्वर महादेव, बगलामुखी भगवतीको दर्शन गर्ने आउने तीर्थयात्रीहरू बस्ने कोटेश्वर महादेवको मन्दिरको पश्चिम, बानेश्वर वस्तीको दक्षिणको पाटी अहिले बेवारिसे बनेको प्रसङ्गबाट कथावस्तु सुरुवात भएको छ । बेवारिसे पाटीमा भूत देखिन थालेको छ र त्यो भूत १६ वर्षअघि पाटीमा घरजम बसाल्ने हर्के साहिँला र भुनेमध्ये एकको हो भन्ने ठहर गाउँलेहरू गर्छन् । हर्के साहिँलो आज भ्यालखानाबाट निस्केको दिन बानेश्वर वस्तीभन्दा दक्षिणपट्टिको सुनसान पाटीमा बस्ने आफ्नी श्रीमती र छोरी सम्भन्छ । अनि आफूले सधैं श्रीमतीसँग भनेर हिँडेपनि त्यो दिन (१३ वर्ष अघि) जगतेले भनेबमोजिम नभनी हिँडेकोमा पश्चाताप गर्छ । जगतेले आफूलाई तीन सय ऋण र स्थानीय पञ्चायतबाट पाटीमा आफ्नो अधिकार कायम गर्ने अधिकार दिलाउँदैमा जगतेको स्वरसँग विद्रोह गर्न नसकेकोमा हर्के साइलो पछुताउँछ । उसले स्मृतिकै क्रममा भ्यालखानामा पनि एउटा भुस्तिघ्रे कैदीले नाइके र चौकीदारको आडमा अरू कैदीहरूलाई सताउने गरेको प्रसङ्ग छ । एकदिन कवि प्रवृत्तिको कैदीको अगाडी भुस्तिघ्रे कैदीले भनेको "खै मेरो सलामी", वाक्यले हर्के साहिँलोमा उत्तेजना थप्छ र ऊ तिखो स्वरमा "तँ जैरेलाई के को सलामी ❧ हामीले

जस्तै हात पाखुरा बजाउन सिक न” भन्न पुग्छ । त्यसपछि चौकीदार र हर्केसाइलाको बीचमा भगडा भएको छ । त्यसैले नाइके, चौकीदार र कविकैदीको थुनछेकलाई पनि निस्तेज पारिरहेको थियो तर उसकी स्वास्नी र छोरीसँग भेट गर्ने सम्भावनालाई नष्ट हुन नदिन उसले भुसतिघेलाई छोडेर आफ्नो कोठामा गएर मुख छोपी घन्टौसम्म सुतेको थियो । हर्के साहिलो त्यस दिन भुसतिघेलाई नमारेकोमा खुसी छ । हर्के साहिलो त्रिपुरेश्वरवाट टूलीबस समातेर वानेश्वर बस्ती पुगेर स्वास्नी भुनेलाई भेट्न अघि बढ्छ । दशैको किनमेलका लागि आएका अनेक स्वास्नी मान्छेहरू देखेर आफ्नो छोरीले एस.एल.सी. पास गरेकी होली, आधुनिक फेसनमा सजिएकी होली भन्ने तर्कनाहरू खेलाउँदै अगाडि बढ्छ र आफ्नो अनुहारलाई कैदीभै ठान्छ र फरक्क फर्किन्छ धरहरातिर । त्यहाँ हजामसित कपाल र दाढी बनाएर ऊ असन र इन्द्रचोकको पसल चहार्न थाल्छ । त्यससँग कथानकको प्रथम खण्ड समाप्त भएको छ ।

हर्के साहिलो आफ्नो विवाहमाभै बुट, जुता, खाकी रङ्गको प्यान्ट, कमिज, उनी सुइटर र शिरमाथि भादगाउँले टोपी लगाएर हातमा फलफूल र हलुवाई पसलको रोटीले भरिएको यौटा भोला बोकेर पछिपछि गुन्टा र ट्याङ्का बोकेको भरिया लिएर वानेश्वर बस्तीको पाटीमा पुग्छ । स्वास्नी भुने र छोरी जुनेका निम्ति सारी, पेटिकोट, चोला, स्वास्टा चुरा र धागाहरू, ओढ्ने, ओछ्याउने र भाडाकुडाहरू लिएर पाटीमा पुगेको हर्के साहिलोले आफ्नी श्रीमती र छोरीलाई नभेटेपछि चुरोट तान्दै गुन्टामा बस्दाबस्दै अनेक तर्कना गर्छन् । जगतेलाई सम्भन्छ तर जगतेकहाँ भुने र जुने हुनसक्ने कुरामा उ आस्वस्त छैन । चुरोट तान्दै गरेको हर्के साहिलाको वर्णनमा दोश्रो खण्ड समाप्त भएको छ ।

नौरथाको समय शङ्खमूल घाटमा बाजागाजा सँगसँगैको कोलाहलवाट पाटी बाहिर गुन्टामाथि बसेको बसै निदाएर बाकसमा घोप्टिन पुगेको हर्के साहिलो सपनामा विउँभन पुगेको छ । पाटीमा वारिपरि नौरथाको समयमा भएको चहलपहलले ऊ अतिततर्फ गहिरिन पुग्छ । जगतलाई भन्दा भुने र जुनेको बारेमा अरू कसैलाई विषेश थाहा हुने सक्दछ र भन्ने मनासयले जगतको पुरानो धर भएको ठाउँतिर लाग्छ । तर बाटो पहिल्याउन सक्दैन वरु उसले जगतेले जुन क्याम्पाको गोदाम फोर्ने योजना बनाएको थियो त्यसलाई ठम्याउँछ । चिन्दछ । त्यसपछि हर्के साहिलो कसरी जगतेले उसलाई क्याम्पको गोदाम फोर्न उक्सायो । ऊ पक्रिएपछि जगतेले चाँडै निकाल्छु भन्ने आश्वासन दियो । भुने र जुनेको सारा जिम्मेवारी सकाच्यो । जब हर्के साहिलोले क्याम्पाको गोदाम आफूले मात्र चोरेको साविती

बयान दियो, त्यहाँबाट जगत र हर्के साहिँलोको भेट भएन । जगतेले फसाएर १६ वर्ष भ्यालखानामा कैद गरेकोमा हर्के साहिँलालाई जगतेको घरभित्र पसेर उसको गर्दनलाई छपक्क छप्काएर टाउको गिँडी भुण्ड्याइदिउँ भै लाग्छ तर हातमा हत्कडी र दायाँबायाँ अटोमेटिक राइफल बोकेको प्रहरीको बीचमा डाँका मुद्दामा हारेको हर्के साहिँलोले के गर्न सक्थ्यो र ।

जगतेको घर खोज्दै हिँडेको हर्के साहिँलोले केटाकेटीलै दशैँका लुगा, खसी, हाँसको मासु खाने कुरा गर्दागर्दै गरेको भगडाले छोरी जुनेलाई सम्भन पुग्छ । चुरोटको तलतलले एक बट्टा चुरोट र एउटा सलाई किनेर एक खिल्ली चुरोट तान्दातान्दै उसले ठुलो घर देख्छ । त्यहाँ थुपै नोकर चाकर होलान भन्ने अड्कल हर्के साहिँलो गर्दछ । आफ्नी श्रीमती भुने र छोरी जुने पनि कुनै ठुलो घरमा नोकरी गर्दा हुन् भन्ने ऊ सोच्दछ । चुरोट तान्दातान्दै हर्के साहिँलो पसलेलाई “यो घर कसको हो नि दाइ” भनेर सोध्न पुग्दछ । पसलेले जगतकाजीका भनेपछि सानोतिनो घरमा भैँसी पालेर जीविका गर्ने जगतेले मात्र १६ वर्षमा त्यस्तो छरिछाँट परेको घर बनाउन सक्छ भन्ने कुरामा ऊ विश्वस्त हुन सक्दैन । कोथेगोरो गाउँको आफूले चिनेको जगतेको घर नभएर अरू कुनै जगतेको घर होला भन्ने ठान्दछ हर्के साहिँलोले । फेरि १६ वर्षमा जगतेले यस्तो घर बनाउन सक्ने सम्भावनालाई पनि हर्के नकार्न सक्दैन । हर्के साहिँलोले कोथेगोरो गाउँमा हुँदा फटाहा र चोर कहलिएको जगतेले छब्बीस वर्षमा नै काठमाडौँमा घरजग्गा जोड्न सकेको आश्चर्य कुरा सम्भन्छ । त्यसै समयमा एउटा नयाँ जापानी कार त्यो ठुलो घरको ढोकामा रोकिएर हर्न बनाउन थाल्छ । हर्के साहिँलोले ड्राइभरको सिटमा बसेको महँगो सुट, कालो चस्मा, घुम्रिएको कपाल भएको फेटावाल चुरोट मुखमा च्यापेको सेसे मुखिया, गाउँले सर्पी बाजेले काठमाडौँमा मुद्दा खेप्न जाँदा खानी खोलाका माछाका सुकुटी, केरा र चुक अमिलो लगेर मालिकहरूसँग मागेर ल्याएको पुरानो जगतेलाई चिनिहाल्छ । हर्के साहिँलोले बोलाउँदा जगते भसङ्ग हुन्छ र आफूले गरेका सम्पूर्ण कर्तुत सम्भन्छ । धेरै कुरा बिसिए पनि भ्यालबाट खसेकी, रगतैरगतले लटपटिएकी, टाउको फुटेर गिदी छताछुल्ल भएकी भुनेको याद जगतेलाई मनभरी आउँछ । जगतेले कसरी भुनेको हत्यालाई आत्महत्यामा बदल्यो भन्ने कुरा स्मरणमा आउँछ । भुनेले हर्के साहिँलो थुनिएपछि सोद्दा अर्की रण्डी टिपेर भागेको कुरा बताउँछ । केही समयपछि जगते भुनेलाई आफ्नो घरमा बोलाएर ल्याउँछ र नारीत्व

हरण गरेको छ । यी कुरा सम्भन्धे पनि जगतले हर्के साहिँलोको अगाडि आफ्नो भावुकता देखाएको छैन बरु पुरानै मुस्कान देखाउ“छ । कारवाट ओर्लेर आफ्नो हातको चुरोटलाई फ्याकै जगते भन्छ, “ओहो ✕ हर्के दाइ ✕ तिमि पो ? कुन चा“हि तोरी लाहुरे आइपुग्यो भन्ठान्या मैले त” भन्छ । “आउ न मोटरमा भित्र जाउ“” भन्छ तर हर्के मान्दैन । भुने र जुनेको तर्क हर्केले निकाल्दा जगते भित्र गएर कुरा गर्ने बताउँछ र भुने पोइला गएको प्रमाणित गर्न अनेक किरिया खान्छ । जगतेदेखि रिसले आगो भएको हर्के कुट्न तम्सन्छ । तर किराहरूमा अल्भिएर आफ्नो लक्ष्यलाई कैदी बनाउनु हुँदैन भन्ने तर्क हर्के साहिँलोले जेलमा कवि कैदीबाट सिकेको छ । त्यसपछि रिस थामेर हर्के पुनः पाटी तर्फ लागेको छ ।

सा“गा पुलिसले दुवै हात डोरीले खा“बोमा बाँधी लडाएकोमा नजिकै रहेको चुलेसीले हातमा बाँधिएको डोरी काटी भादगा“उ, ठिमी हुँदै त्यस एकलासे पाटीमा चन्द्रे आइपुगेको छ । ऊ तीन रात जाग्रम बसेपछि निदा“उदा पनि कहालिएर “सेती ✕ ए सेती ✕ लौ भाग है भाग, आइपुगे तेरो बाजे लाठो लिएर” भन्ने ओकलिरहन्छ । नजिकै निद्राको प्रतीक्षामा बसेकी जुनेली चन्द्रेको सपनाप्रति, जिज्ञासाप्रति घचघच्याउन पुग्छे । जुनेलीको घचघच्याइले भन्दा सपनामा देखेको टलक्क टल्किने ठूलो कल्चा“डी, बराबर टम्म मिलेको थुन भएको भैसीलाई कुनै एउटा दैत्यजस्तो मान्छेले लाठोले पिट्दै गरेको कारण व्युभेको थियो ऊ । व्युभेपछि ऊ जुनेलीलाई देख्दछ । जुनेलीले गाउ“बाट विभिन्न बहानामा सहर पस्नेप्रति घृणा ओकल्दछे र बाबुस“ग रिसाएर आएको भए खुरुक्क घरतिर फर्कन आग्रह गर्छे । चन्द्रे नसुनेभै बाहिर निस्कन्छ । जुनेली पनि चुप्पी लिएर पछि पछि लाग्छे । जापानी प्राइभेट कारमा आएका दुइटी सुनका जडाउ नेकलेस र सर्टको गोजीमा मनिब्याग भएको मान्छेकोमा पुग्छ । उनीहरू नजिकै रहेको “हजुर दुई पैसा” भनेर माग्न बसेको मान्छेको अभावग्रस्त जिन्दगीप्रति व्यङ्ग्यपूर्ण मुस्कान छर्छन् । भोकग्रस्त चन्द्रेको अनुहारमा नेकलेस र मनीब्यागप्रति आकर्षण बढ्छ तर चन्द्रेले मनिब्याग खोस्न नपाउँदै फेरि अर्कोले ऊबाट पनि मनिब्याग लिएर भागेको छ र त्यहा“ थुप्रै भिडको पिटाइ खानेमा चाहिँ चन्द्रे परेको छ । अन्त्यमा, चन्द्रेको गोजीमा खानतलासी गर्दा मनिब्याग भेटिँदैन । चन्द्रे अगाडिको ढुङ्गा टिपेर बहुलाभै लात हान्नेको टाउको फुटालिदिन्छु भन्दै अगाडि बढ्छ । त्यसपछि गरिव चन्द्रेप्रति गलत आरोप लगाइएको धारणा एक व्यक्तिले राख्छ । त्यहा“बाट चन्द्रे

भोटाहिटीतर्फ ढुङ्गा बोकेरै लागेको छ र आफू सुरक्षित भएको अनुभव गरेपछि ढुङ्गा फालिदिएको छ ।

भोकले ग्रस्त चन्द्रे आमालाई सम्भन्ध, गाउ“ सम्भन्ध, सेती भैसी सम्भन्ध, माहुरी साहु सम्भन्ध । भोक मेट्ने औषधी भेट्न पाए राम्रो हुने ठान्छ । ऊ कसैलाई ज्यादा खान पाएकोमा रोग लाग्ने र कसैलाई खानै नपाई रोग लाग्नेप्रति घृणा व्यक्त गर्दछ । पानीले भोक टार्न चन्द्रे धारातर्फ लाग्छ तर जुनेलीले मनिब्याग देखाएर धारातिर जानबाट रोक्छे । चन्द्रेको आ“सु देखेर स्वास्नी सम्भेरे रोएको भनी सोध्छे तर स्वास्नी नै नभएको उत्तर चन्द्रेले दिएको छ । सेतीको प्रसङ्गमा चन्द्रे सेती त भै“सी भएको तर्क गर्छ ।

उता हर्के साहिलो जेलबाट फर्किएपछि पाटनको भु“डे साहुकोमा तान बुन्न थाल्छ । तान बुनेर निस्किएपछि छ्याकचाको पसलमा पसेर रक्सी खान्छ र शङ्खमूलको पाटीतिर लाग्छ । रक्सीले मातेको हर्केलाई शङ्खमूलको पुलमा चन्द्रे र जुनेली मिलेर लुट्छन् । उसको खल्तीमा जम्मा २० रुपिया“ ५० पैसा मात्र फेला परेपछि टिठाउँदै फेरि लगेर फिर्ता दिन्छन् र रक्सीले मात्तिएर ढलेको हर्केलाई सहारा दिँदै पाटीसम्म पुऱ्याइदिन्छन् । सा“चो खोलेर तीनैजना पाटीमा सुत्छन् । सँगै बस्दा र कुराकानी हुँदा हर्केले जुनेलीलाई चिन्न सक्दैन । उनीहरू त्यही पाटीमा एउटै परिवार जस्तै गरेर स“गै खान्छन्, बस्छन् । अब लुटपाट नगर्ने उद्देश्यले चन्द्रे र जुनेलीले धुईधुइती काम खोज्छन् । तर कतै काम पाउँदैनन् । काम खोज्दा कहीं नपाएपछि हर्केले जेल बस्दा तान बुनेर कमाएको ३४ सय रुपिया“ र अरू ऋण गरेर भैसी किन्छ । त्यसपछि उनीहरूको दिनचर्या नै फेरिन्छ । हर्के तान बुन्न, चन्द्रे भैसी चराउन र जुनेली घा“स काट्न व्यस्त हुन्छन् । उनीहरूले भैसी पालेको र उनीहरू खुशी भएको देखेर जगतेलाई पीडा हुन्छ । भुने र जुनेको विषयलाई लिएर हर्केले केही गरिहाल्छ कि भन्ने डर जगतेलाई हुन्छ । त्यसैले जगते भैसी विष खुवाएर मार्ने योजना बनाउँछ । विष खुवाउन आएको मान्छेलाई खेद्दै उनीहरू जगतेको घर अगाडि पुग्छन् । मान्छे क्याम्पभित्र छिर्छ । जगतेले उल्टै पुलिस बोलाएर चोर्न आएका भनी हर्के र चन्द्रेलाई समात्न लगाएको छ । पुलिसले उनीहरूलाई केरकार गरेर छोडिदिन्छ । भैसी मर्छ । भैसी मरेकोमा उनीहरू अत्यन्त दुखित हुन्छन् । उता तान बुन्ने ठाउ“मा पनि जगतेको षड्यन्त्रमा हर्केको काम छोडाइन्छ । त्यसपछि हर्केले पनि चन्द्रे र जुनेलीलाई पाटीबाट निकालिदिन्छ । चन्द्रे र जुनेली कामको खोजीमा त्यसपछि निस्कन्छन् । काम कतै नपाएपछि पुनः उनीहरू चोर्ने योजना बनाउछन् ।

राति आफ्नै लोग्नेलाई टन्न रक्सी खुवाएर नाठोस“ग सुतिरहेकी आइमाईको घरमा चोर्नको लागि चन्द्रे पस्छ । तिनीहरूले आफूले लगाएको घडी र गहना केही नभनी दिन्छन् तर गहना नक्कली हुन्छ । गहना बेच्ने क्रममा बजारमा हर्केस“ग उनीहरूको भेट हुन्छ । हर्केको आग्रहमा उनीहरू पुनः पाटीमा फर्किन्छन् ।

एकदिन कुमारीले सपनामा दिएको आज्ञा भन्दै जगतेले पाटी भत्काएर मन्दिर बनाउने कुरा गर्छ । पाटीबाट उठिवास लगाउन जगतेले योजना बनाउँछ । यता आफ्नी पत्नी भुनेको हत्या जगतेले नै गरेको हो भन्ने कुरा हर्केले जुनेलीबाट थाहा पाउँछ र जुनेली आफ्नी छोरी भएको कुरा पनि हर्केले थाहा पाउँदा आफ्नी श्रीमती भुनेको हत्यारा जगते नै हो भन्ने थाहा पाएपछि हर्के राति भ्यालबाट जगते सुतिरहेको कोठाभित्र पस्छ र उसको घा“टी थिच्ने प्रयास गर्छ । यत्तिकैमा ब्यूँभएको जगते आत्तिएर भ्यालबाट हाम फाल्छ र इ“टाले बनाएको चोकमा बजारिएर मर्छ । त्यसपछि जगतेको दराजमा भेटिएका नोटका बिटाहरू लिएर हर्के पाटीमा पुग्छ । जताततै हल्लीखल्ली हुन्छ । हर्केकै आदेशमा चन्द्रे र जुनेली सधैँका लागि त्यहाँबाट अन्यत्र लाग्छन् र चन्द्रे र जुनेलीको प्रस्थानस“गै उपन्यास सकिएको कथानक छ ।

यसरी ‘भोक र भित्ताहरू’ उपन्यासमा सामाजिक, आर्थिक अवस्थाको यथार्थ चित्रण पाउन सकिन्छ । राष्ट्रिय परिवेश धेरै पाइने उपन्यसामा काम र दामको खोजीमा भौतारिँदा भोग्नुपरेका समस्या, गरिबलाई धनीले गर्ने व्यवहार, यौनपिपासु धनीवर्ग आदिको प्रस्तुति उपन्यासमा भेटिन्छ । भ्रष्ट व्यक्तिहरू करोडपति बनेको तर सङ्घर्षशील मानिसहरू भोकभोकै मरिरहनुपरेको यथार्थ पनि भेटिन्छ । तसर्थ उपन्यासमा हाम्रो समाजका ठूला व्यक्तिहरूको हैकमवादी प्रवृत्ति, यौनपिपासु दृष्टिकोण, गरिब र साधारण मानिस कानूनको चक्रव्यूहमा परेको घटना आदि प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ पात्र वा चरित्र

चरित्रलाई उपन्यासको महत्वपूर्ण मानिन्छ । चरित्रकै कारण कथानक आगाडि बढ्छ । त्यसैले आख्यानात्मक कृतिमा चरित्रको महत्वपूर्ण स्थान हुन्छ । यिनै चरित्रका गतिविधिले गर्दा उपन्यासले गति लिन्छ । उपन्यासमा मानवीय, मानवेत्तर र जड वस्तु समेत पात्रका रूपमा आउने गर्छन् ।

साहित्य समाजाबाट अलग रहन सक्दैन । समाजमा घटित घटनाहरू, सामाजिक क्रियाकलाप र मानवीय प्रवृत्तिको प्रस्तुति उपन्यासमा गरिने हुनाले त्यही समाजमा

प्रतिबिम्बित पात्रको छनौट गरिएको हुन्छ । कथानकलाई पाठकका सामु जीवन्त रूपमा उतार्ने काम चरित्रको माध्यमबाट गरिएको हुन्छ र कथानक अनुकूल पात्र छनौट गरिएको हुनुपर्दछ, जसले गर्दा उपन्यासमा जीवन्तता र स्वभाविकता आउँछ । उपन्यासमा पात्रको उपस्थिति कतिपय मञ्चीय र कतिपय नेपथ्य खालको हुने गर्दछ ।

उपन्यास मानव जीवनको सिङ्गो तस्वीर हो । यसमा सिङ्गो मानव समाज परिभाषित भएको देखिन्छ । यो मानव सभ्यताको परिभाषा पनि चरित्र चित्रणकै आधारमा प्राप्त हुन्छ । पात्रहरूको चयनपश्चात उनीहरूलाई सुहाउँदो क्रियाकलापमा परिचालन गर्दा स्वभाविकता

आउँछ । परम्परागत मान्यता अनुसार लेखिने घटनाप्रधान र आधुनिक मान्यता अनुसार लेखिने चरित्रप्रधान दुवै उपन्यासमा चरित्रको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

४.३ 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन

उपन्यासकार दौलताविक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' बहुपात्रीय उपन्यास हो । यसमा मानवीय पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ, भने मानवेत्तर पात्रको पनि प्रयोग भेटिन्छ । आजभन्दा धेरै अगाडिको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि घटना समेटेर तयार पारिएको यस उपन्यासमा समाजमा रहेका विविध समस्याहरूलाई यथार्थको धरातलमा रही कलात्मक रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा भुने, चन्द्रे, हर्के साहिँलो, जुने, जगते, चन्द्रेकी आमा, माहुरी साहु, वीरे, जेठा पुरेत, जगतेका सहयोगी, सेसे बुढा, जगतेकी स्वास्नी, जुंगावाला, भैंसी व्यापारी, कवि कैदी, सन्की कैदी, प्रहरी, भलाद्मी, प्रेमिका आदि पात्रहरू प्रयोग भएका छन् । भैंसी मानवेत्तर पात्र छ । यी सबै पात्रहरूले आ-आफ्नो स्थानमा रही महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । तर यस उपन्यासको कथानकीय भूमिकामा महत्वपूर्ण योगदान दिने प्रमुख र केही सहायक पात्रहरूको शैली वैज्ञानिक आधारमा अर्थात् लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवन चेतना, आसन्नता र आवद्धताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

‘भोक र भित्ताहरू’ उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण

क्र.सं.	आधार पात्र	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतन		आसन्नता		आबद्धता	
		पुलि·	स्त्रीलि·	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकुल	प्रतिकुल	गतिशिल	गतिहीन	बर्गगत	व्यतिगत	नेपथ्य	मञ्चीय	वद्ध	मुक्त
१	हर्के साहिँला	+		+			+			+	+			+	+	
२	चन्द्रे	+		+			+		+		+			+	+	
३	जुनेली		+	+			+		+		+			+	+	
४	जगते	+		+				+		+	+			+	+	
५	भुने		+		+		+			+	+		+		+	
६	माहुरी साहु	+			+			+		+	+		+		+	
७	भुँडे साहु	+			+	+		+	+		+			+	+	
८	जगतेकी स्वास्नी		+		+		+			+	+		+			+
९	जेठा पुरेत	+				+		+		+	+		+			+
१०	सेसे सूढा	+			+			+		+	+		+			+

११	वीरे	+			+			+		+		+			+
----	------	---	--	--	---	--	--	---	--	---	--	---	--	--	---

४.३.१ हर्के सा“हिलो

- पुरुष पात्र : ‘भोक र भित्ताहरू’ उपन्यासका पात्रहरूमध्ये हर्के सा“हिलो पुरुष पात्र हो ।
भुनेको पति, जुनेको बाबु, जगतेले सा“हिला दाइ, चन्द्रेले “बा ऋ” भनी
गरेको सम्बोधनबाट नै हर्के सा“हिलो पुरुष पात्र हो भन्ने पुष्टि हुन्छ ।
- प्रमुख पात्र : उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म महत्वपूर्ण भूमिका भएको अभावग्रस्त जीवन
बिताउने हर्के सा“हिलो प्रमुख पात्र हो ।
- अनुकूल पात्र : सुरुदेखि इमान्दार र सत हु“दाहु“दै पनि विभिन्न षड्यन्त्रहरूको सिकार
भएको हर्के सा“हिलो असत् बन्न चाहार्दैन । तसर्थ ऊ अनुकूल पात्र हो ।
- गतिहीन पात्र : उपन्यासमा सुरुदेखि अन्त्यसम्म श्रममा विश्वास गर्ने हर्केको विचारमा
परिवर्तन नदेखिएकाले ऊ गतिहीन पात्र हो ।
- वर्गगत पात्र : सोभो इमान्दार भएर पनि जाली फटाहाहरूको षड्यन्त्रमा परेका सम्पूर्ण
जनमानसको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हर्के सा“हिला भएको ऊ वर्गगत पात्र हो
।
- मञ्चीय पात्र : उपन्यासको प्रमुख पात्र र प्रथम खण्डदेखि प्रत्यक्ष वर्णन र संवादमा संलग्न
हर्के सा“हिलो मञ्चीय पात्र हो ।
- बद्ध पात्र : उपन्यासबाट हर्के सा“हिलो भिकिदिँदा उपन्यासको संरचना भत्कन्छ, तसर्थ
बद्ध पात्र हो ।

४.३.२ चन्द्रे

- पुरुष पात्र : चन्द्रेकी आमाको छोरोको रूपमा वर्णित चन्द्रे उपन्यासमा पुरुष पात्रका
रूपमा आएको छ ।
- प्रमुख पात्र : अभावग्रस्त जिन्दगीको प्रस्तुति गर्ने उद्देश्यबाट संरचित प्रस्तुत उपन्यासमा
प्रयुक्त भोकको पर्याय बनेको चन्द्रे उपन्यासको प्रमुख पात्रहरूमध्येको एक
हो ।
- अनुकूल पात्र : पेट पाल्ने बाध्यताले पाकेटमारी गर्ने चन्द्रे देख्दा प्रतिकूल जस्तो लागेपनि
समग्रमा ऊ अनुकूल पात्रका रूपमा रहेको छ ।
- गतिशील पात्र : कहिले भै“सी पाल्न इच्छुक त भै“सी मरेपछि पसल थाप्न अग्रसर व्यक्ति हो
चन्द्रे । सुरुमा माहरी साहुको समर्थक पछि विरोधी बन्छ । पेट पाल्नको

लागि पाकेटमारी समेत गर्न तयार चन्द्रेमा व्यवहारमा परिवर्तन आइरहेकाले गतिशिल पात्र हो ।

वर्गगत पात्र : चन्द्रेको जीवन सामूहिक स्वार्थ वा वर्गीय हितको चिन्तन र दृष्टिकोणबाट टाढा रहेको देखिएता पनि शोषणको मारमा पित्सिएका निर्धा र गरिव जनताको प्रतिनिधि पात्रको रूपमा उपन्यासमा देखिन्छ ।

मञ्चीय पात्र : उपन्यासमा चन्द्रेको अन्य पात्रसँग प्रत्यक्ष संवाद र केन्द्रीय भूमिका रहेकाले मञ्चीय पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

बद्ध पात्र : चन्द्रेलाई उपन्यासबाट भिकिदिँदा उपन्यासमा एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हराउछ । तसर्थ चन्द्रे उपन्यासको बद्ध पात्र हो ।

४.३.३ जुनेली

स्त्रीपात्र : हर्के साँहिला र भुनेकी छोरी जुनेली स्त्री पात्र हो ।

प्रमुख पात्र : उपन्यासको अभावग्रस्त विपन्न वर्गका व्यक्तिहरूको प्रगतिमा सम्पन्न मानिसहरू कसरी तगारो बन्छन् भन्ने देखाउने उद्देश्य पूरा गर्न अभावग्रस्त जिन्दगीको भोक्ता जुनेली प्रमुख पात्र हो ।

अनुकूल पात्र : पकेटमारी गर्ने जुनेली हेर्दा प्रतिकूल लागेपनि पेट पाल्न समस्या नपर्नासाथ छाड्दछे । तसर्थ समग्रमा जुनेली अनुकूल पात्र हो ।

गतिशील पात्र: सुरुमा पकेटमारी गर्ने जुनेलीले पछि छोडेकी छे । फेरि गरेकी छ र अन्त्यमा छोडेकी छ, तसर्थ ऊ गतिशील पात्र हो भन्न सकिन्छ ।

वर्गगत पात्र : जीवन बिताउँदा वैयाक्तिक शैलीलाई प्रधानता दिने भए पनि जुनेली शोषित, पीडित, गरिव नेपाली जनताकी छोरी हो तसर्थ ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र : उपन्यासको सुरुदेखि नै चर्चा भएकी जुनेली प्रत्यक्ष रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत भएकी पात्र भएकीले मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र : जुनेलीलाई यस उपन्यासबाट हटाइदिँदा एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हराउँछ । उपन्यासको संरचना खलबलिन्छ, तसर्थ बद्ध पात्र हुन् भन्न सकिन्छ ।

४.३.४ जगते

पुरुष पात्र : शेषे बुढाको छोरो, छिमेकीहरूले जगत काजी भनिएबाट जगते पुरुष पात्र हो ।

प्रमुख पात्र : 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको भित्ताहरूले सङ्केत गरेको अर्थ प्रष्ट पार्न उपन्यासमा प्रयुक्त जगते प्रमुख पात्र हो ।

प्रतिकूल पात्र : अपराध आफू गर्ने, गराउने तर त्यसको सजाय हर्के साँहिलो, चन्द्रे जस्ता गरिब, निमुखा र विपन्न वर्गका मानिसहरूलाई भोगाउने जगते प्रतिकूल पात्र हो ।

गतिहीन पात्र : सुरदेखि नै गरिबमारा जगतेले आफ्नो त्यो स्वभाव अन्त्यसम्म नै कायम राखेकाले ऊ गतिहीन पात्र हो ।

वर्गगत पात्र : जगतेले निमुखा र निर्धा जनताको शोषण गर्ने वर्गको प्रतिनिधित्व गरेकाले ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र : उपन्यासमा गरिबहरूलाई आश्वासन दिएर कुकर्ममा होम्ने जगतेको भूमिका उपन्यासमा प्रत्यक्ष भएकाले ऊ मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र : उपन्यासबाट जगतेलाई भिकिदिँदा उपन्यासको एउटा पाटो भत्किने र अभिप्रया नअर्थिने हुनसक्ने भएकाले जगते उपन्यासको बद्ध पात्र हो ।

४.३.५ भुने

स्त्री पात्र : हर्के साँहिलोकी श्रीमती, जुनेली आमा, जगतेले भाउजू भनेबाट भुने स्त्री पात्र हो ।

सहायक पात्र : हर्के साँहिलाकी सहयात्री, जुनेकी जन्मदाता, जगतेकी सुन्दरी भुनेको भूमिका सहायक छ ।

अनुकूल पात्र : जगतेको लहै लहैमा लागे पनि गलत कुकृत्यहरूलाई नसहन चाहने स्वभावकी भुने अनुकूल पात्र हो ।

गतिहीन पात्र : हर्के साँहिलोलाई हृदयदेखि माया गन्ने भुनेको विचारमा जगतेको अनेक काल्पनिक कुराहरूले प्रभाव पार्न सकेको छैन तसर्थ ऊ गतिहीन पात्र हो ।

वर्गगत पात्र : शोषित, पीडित र आर्थिक विपन्न वर्गकी नारी पात्रको रूपमा भुने उपन्यासमा आएकी छे तसर्थ ऊ वर्गगत पात्र हो ।

नेपथ्य पात्र : भुने जगते। हर्के साँहिला र जुनेको सम्भनाका क्रममा आएकी पात्र हो तसर्थ नेपथ्य मानिन्छ ।

बद्ध पात्र : उपन्यासबाट भुनेलाई हटाइदिने हो भने उपन्यासको संरचना भत्किन्छ तसर्थ ऊ बद्ध पात्र हो ।

४.४ चयनका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको विश्लेषण

४.४.१ शब्द चयनका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास विश्लेषण

भाषाको न्यूनतम सार्थक एकाइ शब्द हो । यसले भाषिक अभिव्यक्तिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । सर्जकले आफ्नो साहित्यिक रचनालाई उपयुक्त, प्रभावकारी, आकर्षक साथै अर्थपूर्ण बनाउनको भाषामा पाइने विविध शब्दहरू मध्ये सान्दर्भिक एवम् उपयुक्त शब्द छनोट गर्दछन् । यही कार्यले गर्दा काव्यकृति रोचक र प्रभावकारी बन्छ । यस अध्ययनमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा उपन्यासकार दौलत विक्रम विष्टको शब्द चयन अन्तर्गत निम्न पक्षमा केन्द्रित भई विश्लेषण गरिएको छ ।

४.४.१.१ तत्सम शब्द

संस्कृत श्रोतबाट जस्ताको त्यस्तै अर्थात् रूप नफेरिकन नेपालीमा आएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा तत्सम शब्दको सार्थक एवम् उपयुक्त प्रयोग भएको पाइन्छ । निम्न उदाहरणले उक्त कुराको पुष्टि गर्दछ :

क. उपेक्षैउपेक्षाले लाशभै हुँदै गएको पाटी । (पृष्ठ - १)

ख. रात्रीको चकमन्नता भरियाको क्रमशः टाढा हुँदै गएको खुट्टाको आवाजले भूताहा भएभै प्रतीत हुन्छ (पृष्ठ - १३)

ग. केही विशेष कुरा छ कि हर्केदाइ ? (पृष्ठ - २८)

घ. आकर्षित हुनाको कारण के थियो भने निद्रामा पनि उसको अचेतनाको पत्रबाट त्यसै त्यसै सेती सेती आइरहेको थियो । (पृष्ठ - ६३)

च. उनीहरू जस्ताको आक्रोशले त स्वयमले स्वयमलाई नचाउने, भच्चाउने र थच्चाउने मात्र गर्दछ । (पृष्ठ - ८९)

छ. साँच्चै भन्ने हो भने धर्मशास्त्रको भनाइ अनुसार त उठ्ने समय त मानिन्छ ब्रह्ममुहुर्त नै (पृष्ठ - ११२)

ज. बैङ्कको ऋण लिन त्यति दुःख पाएर केही भा थिएन भैसी बाँचिदिएको भए । (पृष्ठ- १२७)

झ. त्यो पाटीमा जमेको शून्यतालाई भाँचीभाँची । (पृष्ठ - १३६)

व. यौटा आशापछि फेरि अर्को आशा । (पृष्ठ - १६०)

ट. कुनै शत्रुलाई लथार्न थालेभै रः अनुहार भरिभरि लिएर यौटा ईटले भूई ठोकै गइरहेकी छे । (पृष्ठ - २०८)

ठ. हर्के साहिलाको आक्रोश साँच्ची साँच्ची नै खपिसक्नु हुँदैन । (पृष्ठ - २४७)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू उपन्यासमा प्रयुक्त तत्सम् शब्दहरूका केही उदाहरणहरू मात्र हुन् । यी शब्दहरू उपन्यासमा सार्थक रूपमा प्रयोग भएका छन् । उपन्यासमा तुलनात्मक रूपमा तत्भव तथा आगन्तुक शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको भए पनि तत्सम शब्दहरूको यथेष्ट मात्रामा प्रयोग भएका छन् ।

४.४.१.२ तद्भव शब्द

नेपाली भाषाको माउ“ अर्थात जननी भाषा सँस्कृतबाट रूप फेरिएर आएका शब्दलाई तद्भव भनिन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा उपयोग भएका केही तद्भव शब्दहरूका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् ।

क. त्यस दिन उसको हातबाट हत्या भैहालेको भए के तयो हत्या ऊ स्वयम्को हत्या हुने थिएन र ? (पृष्ठ - ७)

ख. कोही बाबुआमाले नै पिटेकाले भागेर आ भन्छन् । (पृष्ठ - ४९)

ग. साह्रै मानिसजस्तै । मानिसभन्दा पनि बढी भन न । वरु मानिसले कुरो बुझ्दैन । (पृष्ठ- ६३)

घ. खास गरी ऊ आफ्नी आमालाई अनै काममा दुःख दिन चाहँदैन । (पृष्ठ - ७५)

ङ. दुवैको आखाका भाषामा हिजोअस्तिको माघे जाडोको भोगपति साह्रैसाह्रै गुनासो छ ।

(पृष्ठ - ९७)

च. अब उसलाई धकेलेर घर पुऱ्याउनु बाहेक अर्थाक केही उपाय थिएन । (पृष्ठ - १४९)

छ. तेरो बाबु साह्रै पापी मान्छे पो रहेछ । (पृष्ठ - २०९)

ज. तर लाग्न थाल्छ उनीहरूलाई, त्यो उनीहरूबाट ती नोटका बिटा पोको पारिएको होइन ।

(पृष्ठ - २३६)

माथिका रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा आउदा रूप परिवर्तन भएर आएका छन् । यी शब्दहरू उपन्यासमा सार्थक रूपमा प्रयोग गरिएकाले उपन्यासको भाषा सरल, सहज र बोधगम्य बन्न पुगेको छ ।

४.४.१.३ आगन्तुक शब्द चयन

पुख्र्यौली भाषा (नेपालीका सन्दर्भमा संस्कृत) बाहेकका अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । आगन्तुक शब्दलाई पाहुना शब्द वा सापटी शब्द पनि भन्ने गरिन्छ । नेपालमै बोलिने विभिन्न राष्ट्रिय भाषाहरू तथा विदेशमा बोलिने विभिन्न भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू आगन्तुक शब्द अन्तर्गत पर्दछन् । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दहरूको केही उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

क. युआर अब्सोल्युटली करेक्ट, यू आर ए जीनियस । (पृष्ठ - ५०)

ख. जुनेली आफ्नो प्यान्टको खल्लीबाट मनिब्याग भिकी चन्द्रेको आखा अगाडि हल्लाउँदै मूस्कुराउँछे । (पृष्ठ - ६०)

ग. ममोचा, भोयसुकु (पृष्ठ - ६१)

घ. छूयाकचा र उसकी स्वास्नी दुवै तर्सन्छन् । (पृष्ठ - १०५)

ङ. उसको हात यन्त्रवत आफ्नो सुइटरको खल्लीमा पस्छ । (पृष्ठ - १०५)

च. प्राइभेट प्लेन हाइज्याक । (पृष्ठ - १३५)

छ. सर दिस इज फाइन, भेरी ओल्ड बन्ली थर्ती रूपीज सर ष ओके ओके । (पृष्ठ - १८९)

ज. उसको होटेलको काउन्टरमा डलर सटाही हुन्छ । (पृष्ठ - ३६)

माथिका रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू आगन्तुक शब्द हुन् । यी शब्दहरू विभिन्न भाषाबाट 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा आएका छन् । यस उपन्यासमा अङ्ग्रेजी शब्दहरू बढी प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.४.१.४ भर्त्ता तथा अनुकरणात्मक शब्द

कुनै स्रोतबाट नभएर आफ्नै नेपाली परिवेशसँग मेल खाने र निश्चित अर्थ दिन सक्ने सामर्थ्य भएका शब्दहरू भर्त्ता शब्द हुन् । कुनै आवाज, दृश्य वा क्रियाको अनुकरण

गर्ने अथवा नक्कल बुझाउने शब्दलाई उपन्यासमा प्रयोग भएका यस्ता शब्दहरूका केही उदाहरणहरू :

क. पाटीको छेउमा बसेर चन्द्रे कलकलती पानी पिउछ । (पृष्ठ-५९)

ख. दिनभरीको ज्यालाबापत खानसम्म दिदा“ त छाती नै पटक्क फुट्ला जस्तो भयो । (पृष्ठ-५८)

ग. ऊ भ्र्वाट्ट उठेर गाग्री छेउ जान्छ । (पृष्ठ-११०)

घ. ऊ चुलोतिर छामछामछुमछुम गर्न थाल्छ । (पृष्ठ-१११)

ङ. के हो वीर ? त्यो ढोका किन ढ्याडढ्याड गरेको ? (पृष्ठ १५८)

च. पाटीभित्र खन्द्राडखुन्द्रुड भा“डा चलेकाले फेरी हर्के सा“हिला पक्का पनि भित्र आएको नै हो भनेर हस्याडफस्याड गर्दै उठेका थिए । (पृष्ठ - २३०)

माथिका रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका केही भर्रा तथा अनुकरणात्मक शब्दहरू हुन् । यी शब्दहरूको प्रयोगले उपन्यासलाई जीवन्त बनाउन थप योगदान पुऱ्याएका छन् ।

४.४.२ कार्यका आधारमा शब्द चयन

४.४.२.१ विशिष्ट नामको चयन

वस्तु, व्यक्ति, ठाउ“, पदार्थ, भाव आदिलाई जनाउन प्रयोग गरिने शब्दलाई नाम भनिन्छ । यसमा कोशीय अर्थ सन्निहित हुन्छ । नाम वाक्यात्मक संरचनामा आउ“दा प्रायः वाक्यदि, निर्धारण र विशेषणपछि आउंछ । यसलाई के, को, कस्ले आदि प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्दवर्ग मानिन्छ । नाम विकारी वर्गमा पर्दछ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही नामपदका उदाहरण निम्नानुसार छन् :

क. कुनै दिन त्यो पाटी पनि बानेश्वर र शङ्खमूलको भेगमा नया“नया“ ढा“चामा देखा परिरहेका घरहरू भै तन्नेरी हुँदो हो । (पृष्ठ -१)

ख. यथार्थमा हर्के सा“हिलाई आवेशको चरम सीमामा भुसतिघ्ने कैदीको “सलामी” भन्ने शब्दले पुऱ्याएको थियो । (पृष्ठ -७)

ग. उसको कुरा टुिदा नटुिदै होटलको भाइले उसको अगाडिको टेबिलमा का“चको गिलासभरी पानी र प्लेटभरि भात ल्याएर राखिदियो । (पृष्ठ -७३)

घ. ऊ जगतेले लगाएको उसकी भुने माथिको सम्पूर्ण लाच्छनालाई भसुककै विर्सिदिन्छ ।

(पृष्ठ -११३)

ड. हर्के सा“हिला आज फेरि रक्सी खाएर ढलमलाउदै त्यो पाटीभिन्न फर्कनुपर्ने हो । (पृष्ठ -१३५)

च. जुन दिन हर्के सा“हिलाको घरबारी भैँसी पर्वले लिलाम भयो त्यस दिन बल्ल जगतेलाई अब रुवाईरुवाई मार्ने मौका आयो भन्ने भावना आयो । (पृष्ठ -१५१)

छ. को तेरो काका ? तेरो बाबुको भाइ हु“ र म गा“ठे । न तेरो म काका, न त“ मेरी भतिजी ।

(पृष्ठ -१७५)

ज. सम्पत्ति त फेला पाय्यौ । फेरि यो सम्पत्तिले फेरि अर्के चन्द्रे र जुनेली नजन्मिउन नि ।

(पृष्ठ -२३६)

माथिका रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू नामपदहरू हुन् । यी र यस्ता नामपदहरूको उचित संयोजनले यस उपन्यासलाई उत्कृष्ट बनाउन थप सहयोग गरेको छ ।

४.४.२.२ सर्वनाम चयन

नाम, पदावली वा वाक्यको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ । सर्वनामले नाम, नाम पदावली वा नामिक वाक्यको पुनरुक्तिलाई रोक्ने कार्य गर्दछ । सर्वनाम चयनका आधारमा ‘भोक र भित्ताहरू’ उपन्यासको उदाहरण हेरौं :

क. आफूलाई त मुख ठान्दै थियो ऊ । (पृष्ठ -३)

ख. फेरि कसरी पो भान्यौ होला तिमीले । (पृष्ठ -२५)

ग. तिमी त्यो देवलमा बसेको बेलामा किन्दै थिए“ । (पृष्ठ -६१)

घ. तर उनीहरूजस्ताको आक्रोशले त स्वयमले स्वयमलाई नचाउने, भच्चाउने र थच्चाउने मात्र गर्दछ । (पृष्ठ -८९)

ड. उसले त ढिपी लिएको यि थियो उनीहरूलाई जीपमा कोचकाच पारेर लैजान्छु नै भनेर ।

(पृष्ठ -१५७)

च. म त बुभ्यौ सबभन्दा पहिले तिमीलाई नै लुगा किनिदिन्छु एक वाकस द्याम्मै । (पृष्ठ १९४)

छ. जो जारी उही विचारी, (पृष्ठ -२३७)

ज. फेरि त ऊ चित्ता बस्छ त्यो एकलासे पाटी भित्रको सुकलमा । (पृष्ठ -२३७)

माथि रेखाङ्कन गरिएका सर्वनाम शब्दहरूले 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासका नामपदहरू दोहोरिएर आउने भद्दापनलाई हटाएर भाषिक मधुरता र आकर्षण थप्ने काम गरेको देखिन्छ ।

४.४.२.३ विशेषणको चयन

नामको गुण, दोष, मात्रा, अवस्था आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ । लिङ्ग, वचन, कारक र आदरका आधारमा यसको रूपायन हुन्छ । यसलाई कुन, कस्तो, कस्ती, कति, कत्रो आदि प्रश्नको उत्तरमा आउने शब्दवर्ग मानिन्छ । 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका केही विशेषण शब्दको उदाहरण निम्नानुसार छन् :

क. त्यतिखेर त्यो पाटीबाट निस्कनुपर्ने कारणलाई उसले अवश्यै भुनेको अगाडि प्रस्ट्याउनु पर्ने थियो (पृष्ठ -३)

ख. राम्रो कुरा हो अहिले सम्म त्यो साँकल दैलोको खापामा सुरक्षित छ । (पृष्ठ २१)

ग. उनीहरूका हातहातमा छन् सानासाना माटका डमरुहरू । (पृष्ठ -३३)

घ. सोह्र वर्ष भन्दा सानो समय पनि त होइन नि । (पृष्ठ - ३४)

ङ. विचरी चन्द्रेकी आमामाथि छोरा चाहिनेलाई हुर्काउने, पढाउने, लेखाउने जिम्मेवारी सरेपछि त्यसै त्यसै अतालिका थिई किन भने जग्गाको क्षेत्रफल साह्रै सानो थियो । (पृष्ठ -५७)

च. त्यो बास भैदिएको भए जाडोले दिएको यो मरणान्त किसिमको पीडालाई छातीमा मुक्का हानीहानी सहनुपर्ने त थिएन् । (पृष्ठ -८७)

छ. मुक्तिकथाभित्र पर्ने दुई चार, अस्तित्वहरूले भलै यस किसिमका रागात्क रङ्गलाई साँचा किसिमले निरर्थकताको रूपमा ग्रहण गरेका होलान् । (पृष्ठ -८५)

ज. अहिले त्यहाँ यौटा कालो भैसी बाधिएको छ ।

झ. दैलोको खापा समातेर उभिइरहेको हर्के साँहिला अब दुई डेग भित्र सछे । (पृष्ठ - २३३)

माथि रेखाङ्कन गरिएका विशेषणहरूको प्रयोगले गर्दा उपन्यासमा भाषिक मधुरता, आकर्षण र प्रभावकारिता वृद्धि गर्ने काम गरेको देखिन्छ ।

४.४.२.४ क्रियापदको प्रयोग

वाक्यमा कर्ताले गरेको कुनै काम वा कार्यव्यापार घटना वा अवस्था आदिलाई बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ । क्रियापदको अभावमा न त वाक्यले पूर्णता प्राप्त गर्छ, न त विचारले नै । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही क्रियापदहरूको उदाहरण निम्नानुसार

छन् :

क. फुटपाथमा हिँडाहिँडाँडे ऊ फेरि आफ्नी छोरी जुनेको सम्झनाले छोपिन्छ । (पृष्ठ - ८)

ख. सत्ते भए नहोला अब त चन्द्रेलाई खुट्टा लतार्ने सम्म पनि हिम्मत हुँदैन । (पृष्ठ - ४५)

ग. म आज आफ्नै हातले भात पस्किएर तिमीहरूलाई खुवाउँछु । (पृष्ठ - १३५)

घ. रक्सीले मातिएकाहरूसँग जिभ्रो नै हुँदैन । (पृष्ठ - १४९)

ङ. उसलाई ज्यादै बेमज्जा लागेको थियो । (पृष्ठ - १५७)

च. यौटा अनिष्टको आशङ्काले दुवै काम्न थाल्छन् । (पृष्ठ - १७५)

छ. के पोर तिरेको रसीद छु । (पृष्ठ - २०७)

ज. तर त्यो हर्के साँहिलोको अनुहार त महादेवको जस्तो पो थियो । (पृष्ठ - २३३)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग गरिएका वाक्यात्मक संरचनाहरूको प्रयोगले उपन्यासमा भाषिक सौन्दर्य सिर्जना गरेको देखिन्छ ।

४.४.२.५ क्रियाविशेषणको चयन

क्रियापद, विशेषण तथा क्रिया विशेषणको विशेषता बुझाउन प्रयाग गरिने अव्यय शब्दलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ । यिनीहरूका कारण भाषिक सुन्दरता, मधुरता र मिठास उत्पन्न हुन्छ । 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही क्रियाविशेषणहरूको उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क. उ अब राम्रैसँग उठेर बस्छ । (पृष्ठ - १९)

ख. उ त त्यहाँ पनि पछि लाग्न छाडेको होइन । (पृष्ठ - ८३)

ग. उ सँगसँगै निरन्तर तानमा लागेका आँखाहरूमध्ये केही आँखा उसको अनुहारमा चिप्लन थाल्छन् । (पृष्ठ - ९९)

घ. वरु ऊ जगतेको क्याम्पभित्र बुद्रुकक हामफाल्छ पर्खाल चढेर । (पृष्ठ - १५७)

ङ. आमा र मलाई त्यसरी छाडेर जान हुन्थ्यो के ? (पृष्ठ - २०९)

च. हिजो चन्द्रे र जुनेलीले त्यो पाटी छाडेर जाँदा पनि ऊ त्यसरी नै चित्ता खाएर पल्टिएको थियो । (पृष्ठ - २१६)

छ. दैलोको खापा समातेर उभिइरहेको हर्के साँहिला अब दुइ डेग भित्र सर्छ । (पृष्ठ - २३३)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू क्रियाविशेषण जनाउने शब्दहरू हुन् । उपन्यासमा क्रियाका विशेषता बताउने विभिन्न किसिमका शब्दहरू आएका छन् ।

४.४.२.६ नामयोगीको चयन

नामिक पद (नाम, सर्वनाम, विशेषण) सँग जोडिई आउने र आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ पनि नहुने एवम् एकल रूपमा प्रयोगमा नआउने अव्यय पदलाई नामयोगी भनिन्छ । यस उपन्यासमा प्रयोग भएका केही नामिक पदका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

क. त्यस दिन आफ्नीसँग त्यस सम्बन्धमा सल्लाह गर्ने किन बुद्धि आएन होला उसलाई ।

(पृष्ठ - ३)

ख. पाटीभित्रै बसेको भए जाती हुने थियो । (पृष्ठ - १९)

ग. उसले चन्द्रे त्यहाँ आएको कुरोतिर ध्यान दिएकी थिइन । (पृष्ठ - ४६)

घ. जीउ लुकाउने यौटा बाससम्म दिएको भए पनि केही सार हुन्थ्यो । (पृष्ठ - ८७)

ङ. एकछिनपछि जुनेली र चन्द्रे चुल्हो वरिपरि फिजिन्छन् । (पृष्ठ - १३५)

च. धेरैजसो खेत बा“भाको बा“भै रहने भएपछि चन्द्रे र जुनेलीलाई रोपा“इ गर्न आइज भनेर निम्ता दिने नै को ? (पृष्ठ - १८५)

छ. निद्राबाट विभिन्नपछि पनि मुक्त हुन सकेको थिएन उ भुनेको भ्रमबाट । (पृष्ठ - २२५)

४.४.२.७ निपातको प्रयोग

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएका तर वाक्यामा प्रयुक्त भइ भनाइमा जोड दिने, अर्थमा मिठास ल्याउने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही निपातहरू निम्नानुसार छन् :

क. सबै कुरा त नष्ट भइसक्यो । बा“की पो क छ र अब । (पृष्ठ - १९)

ख. फेरि पर्दा किन नि । (पृष्ठ - ४१)

ग. गरेको छैन भनेर हात बा“धेर बस्ने कुरा पनि त भएन नि । भोकभाकै मर्न सकिदैन क्यारे । (पृष्ठ - ५३)

घ. 'मन त पर्छ' जुनेली भन्छे - 'तर यतिखेर यो कुरा किन ? भोलि गरौला नि । खोले पस्कु है ?' (पृष्ठ - २३४)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू निपात हुन् । यी शब्दहरूले स्वतन्त्र अर्थ नबोकेपनि वाक्यमा मिठास ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलका छन् ।

४.४.२.८ संयोजक शब्दको चयन

शब्द, पदावली, वाक्यांश, वा वाक्यलाई जोड्ने अव्यय पदलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकको आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ र प्रयोग हुँदैन । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही संयोजकका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

क. उसलाई त्यो गुन्टा पनि अप्ठ्यारो लाग्दछ र त्यो बाकस पनि अप्ठ्यारो लाग्दछ । (पृष्ठ - १९)

ख. ऊ त उसकी स्वास्नीलाई त्यसरी नै बिसन चाहान्थ्यो जसरी दुई दिनअगाडि खाएको भातलाई बिसिइन्छ । (पृष्ठ - ९९)

ग. फेरि चुरोट खाने लत लाग्यो भने भन विग्रिएन । (पृष्ठ - १२५)

घ. तेरो बाबुको भाइ हुँ र म गा“ठे । (पृष्ठ - १७५)

ड. त्यो पाटीको क्रमशः वरपर हुँदै गएका प्रहरी दल र जगतेका आउरेबाउरे अब त्यो पाटीनिर देखा पर्छन् । (पृष्ठ - २३७)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग गरिएका संयोजक पदहरू हुन् । यस उपन्यासमा सापेक्ष र निरपेक्ष दुवै संयोजकहरूको प्रशस्त मात्रामा उपयुक्त र सान्दर्भिक चयन गरिएको देखिन्छ ।

४.४.२.९ विस्मयादिवोधक पदको प्रयोग

विभिन्न अवस्था, घटना वा परिवेश अनुसार मानव मनमा उत्पन्न हुने हर्ष, विस्मात, दुःख आदि प्रकट गर्न प्रयोग गरिने अव्यय पदलाई विस्मयादिवोधक भनिन्छ । यसले मनको विकार वा भाव जनाउने मानिन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही विस्मयादिवोधक शब्दहरूको उदाहरण निम्नानुसार छन् :

क. आश्चर्य ❖ तपाईंजस्ता लाहुरेदाइहरू त त्यस घरमा कति आउँछन् कति । (पृष्ठ - ३५)

ख. उफ ❖ भोक ❖ हे दैव ❖ कस्तो सहेर सहिनसक्नु । (पृष्ठ - ५७)

ग. हरे ❖ किन पो नआएकी होली जुनेली ❖ (पृष्ठ - ७५)

घ. जे होस्, गाठे ❖ उनीहरू बा"च्या भए पनि यो माल बेचिन, उनीहरू मया भएपनि यो माल बेचिन । (पृष्ठ - १४२)

ड. छि ❖ कस्तो भाको ऊ । (पृष्ठ - १९२)

च. मान्छे त निकै बाठो रहिछस् गाठे । (पृष्ठ - २०१)

यी माथि रेखाङ्कन गरिएका विस्मयादिवोधक शब्दहरू हुन् । यी ठाउँ र प्रसङ्गानुसार प्रयोग गरिएकाले उपन्यास अझ राम्रो र प्रभावकारी बनेको छ ।

४.५ उखानटुक्काको प्रयोग

लोकजीवनमा चलेका सम्पूर्ण कथन वा उक्तिलाई उखान भनिन्छ । उखानलाई उपदेश वा शिक्षाका रूपमा सुत्रबद्ध भएर प्रचलित लोकका गहकिला उक्तिका रूपमा पनि परिभाषित गरिएको पाइन्छ । यसको उत्पत्ति सांस्कृतिक परिवेश, ऐतिहासिक घटना र विशिष्ट विद्वानहरूका उक्तिबाट भएको मानिन्छ । त्यसैगरी विशेष वा लाक्षणिक अर्थमा व्यक्त हुने खास किसिमका पदावलीलाई टुक्का भनिन्छ । टुक्काहरू एकपदीय वा बहुपदीय

हुन्छन् । यस 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका केहि उखानटुक्काका उदाहरणहरू हेरौं :

- क. घुडाबाट आसु निकाल्नु । (पृष्ठ - १२०)
- ख. माखापित्त भार्ने । (पृष्ठ - ५९)
- ग. आखामा नबिभाउने । (पृष्ठ - ५७)
- घ. भाग्यमा भए धुरीबाट बर्सिन्छ । (पृष्ठ - २०३)
- ङ. नहुनु मामाभन्दा कानो मामा निको । (पृष्ठ - १३७)
- च. लातको देउता बातले मान्दैन । (पृष्ठ - १३८)
- छ. मरेको भोलिपल्ट डोमै राजा । (पृष्ठ - १०९)
- ज. जो चोर उसकै डाको ठुलो । (पृष्ठ - १६४)
- झ. कुरो र कुलो जता लगे पनि हुन्छ । (पृष्ठ - १६५)

यसरी उखानटुक्काको प्रयोगले भाषा मिठास र रोचक बन्न पुगेको देखिन्छ । यस उपन्यासमा उखानटुक्काको प्रयोग प्रसङ्ग अनुकूल भएको पाइन्छ ।

४.६ विचलनका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको विश्लेषण

४.६.१ व्याकरणिक विचलन

लिङ्ग, वचन, पुरुष, पदक्रम आदिमा देखिने विचलनलाई व्याकरणिक विचलन भनिन्छ । व्याकरणात्मक धारा तथा एकाइहरूको व्यवस्थित अनुक्रममा हुने अतिक्रमण नै व्याकरणिक विचलन हो । 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा रहेका व्याकरणिक विचलनका केही उदाहरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- क. फेरि त उनीहरूले यौटा अजडको छाया देखेछन् त्यो पाटीनिर ठि उभिएको । (पृष्ठ - २)
- ख. पछाडि जे जस्तोसुकै पुच्छर गासिए पनि अगाडि त हुन्छ उही जगते भन्ने तीन अक्षर । (पृष्ठ - ३५)
- ग. न ईश्वर कै सृजना हुन्थ्यो न त त्यसलाई मान्ने नमान्ने प्रश्न । (पृष्ठ - ९५)
- घ. खुशीले मानौं अतालिनछ ऊ । (पृष्ठ - ११३)

ड. धुवा“ उडाउँदाउडाउँदै ऊ ती दुवै अस्तित्वलाई छान्न थाल्छ आ“खैआ“खाले । (पृष्ठ - १७५)

च. अलिकति पनि हरेस नखाई शङ्कालु आ“खा जगतेको अनुहारमाथि चिप्लाइरहन्छ हर्के सा“हिला । (पृष्ठ - २०३)

छ. तर उसको एउटा खुट्टा भङ्किएभै लत्र• । (पृष्ठ - २३३)

यसरी माथिका उदाहरणमा व्याकरणात्मक विचलन पाइन्छ । त्यसमा पनि पदक्रम विचलन बढी भएको पाइन्छ । कर्ता, कर्म र क्रिया अनुसार पदक्रम मिलेको पाइदैन । यसरी हेर्दा प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर आदि व्याकरणात्मक कोटिभन्दा पनि तुलनात्मक रूपमा पदक्रम विचलन अत्याधिक भएको पाइन्छ ।

४.६.२ अर्थताविक विचलन

अर्थका सन्दर्भमा देखिने विचलनलाई अर्थताविक विचलन भनिन्छ । यसमा प्रकृतिको मानकीकरण र मानवको प्रकृतिकरण गरिएको हुन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका अर्थताविक विचलनका केही उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

क. तिम्रो कलेजो सानो नभएको भए यसरी तिम्री खुम्चने थिएनौ । (पृष्ठ - २५)

ख. बाटोमा आ“खा ओछ्याउदा ओछ्याउँदा । (पृष्ठ - १२१)

ग. निद्रा भौँच्चिएपछि । (पृष्ठ - ५१)

घ. धुवा“ उडाउँदाउडाउँदै ऊ ती दुवै अस्तित्वलाई छान्न थाल्छ आ“खैआ“खाले । (पृष्ठ - १७५)

यसरी यस उपन्यासमा अर्थको तहमा विचलन ल्याउने धेरै वाक्यहरू प्रयोग गरिएका छन् । उदाहरण मात्र हुन् माथि लेखिएका वाक्यहरू त ४

४.६.३ ध्वनि प्रक्रियागत विचलन

प्रत्येक भाषाको आ-आफ्नै ध्वन्यात्मक प्रक्रिया रहेको पाइन्छ । भाषिक उच्चारणका क्रममा देखा पर्ने विचलनलाई ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन भनिन्छ । शब्दको मानक स्वरूप भन्दा किसिमले उच्चारण हुनु नै ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन हो ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा पनि मानक रूपभन्दा भिन्न विचलनयुक्त ध्वनिहरूको प्रयोग पर्याप्त मात्रामा पाइन्छ भन्ने तथ्य निम्न उदाहरणबाट पुष्टि हुन्छ ।

क. सोह्र वर्ष भन्या सानो समय पनि त होइन । (पृष्ठ - ३५)

ख. यसमा त एक पाथी पीठो राखेकी मैले चन्द्रे ल हेर मेरो सुद्धी कस्तो भा'को । (पृष्ठ - ७९)

ग. गा न गा केको लाज । (पृष्ठ - १२५)

घ. के हात पोलुमा काकाले म आएर पकाइहाल्ये नि । (पृष्ठ - १३५)

ङ. तारो कतिको सोभो लाग्छ त्यो त हेरि मैले पनि त देख्या छु नि । (पृष्ठ - १५९)

च. चिन्या त हो ठिटो जवाफ दिन्छ किन सोधनुभा हो (पृष्ठ - १९३)

छ. के सम्भ्या छस् आफूलाई । (पृष्ठ - २०७)

ज. मैले ठट्टा गन्या होइन । (पृष्ठ - २०८)

झ. किन पो होला उ पक्का गिरीको अखडामा जान छाडेर यता आको । (पृष्ठ - २२१)

ञ. सुनौ मैले भन्या कुरा । (पृष्ठ - २३७)

माथिका रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरूमा ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन देखिन्छ । उपन्यासको गरिमा बढाउन यी शब्दहरूको भूमिका अझ बढी रहेको देखिन्छ । यस्ता ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलनका उदाहरणहरू प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रशस्त पाइन्छ ।

४.६.४ भाषिक विचलन

मानक भाषाको प्रयोग नगरी अमानक भाषिकाको प्रयोग गर्नाले यस्तो विचलन देखिन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयोग भएका केही भाषिक विचलनका उदाहरणहरू हेरौं :

क. लौ न यस्तो म'हगो किन ल्याउनु पन्या हो । (पृष्ठ - ९)

ख. अब भो सातोपुत्लो उडेछ विचराहरको । (पृष्ठ - २)

ग. कुरो उही मलाई वकील राखिदिन्छु भन्या जस्तो त होइन् । (पृष्ठ - ४२)

घ. त्यसलाई आफ्नो खोकिलभिन्न लुकाउछ तर पनि न्यानु हुदैन (पृष्ठ - ८६)

ङ. बैङ्कको ऋण लिन त्यति दुःख पार केही भा थिएन । (पृष्ठ - १२७)

च. कठै प के पो भएको होला भुइँसिलाइ । (पृष्ठ - १५६)

छ. चन्द्रे ओल्टे फिर्छ कोल्टे फिर्छ । (पृष्ठ - १६४)

ज. चिन्तैचिन्ताको यौटा कथा भित्रभित्रै बन्न थालेभै । (पृष्ठ - १७८)

झ. तपैहरूको दुःख देख्न सकिन्न । (पृष्ठ - २१०)

माथि रेखाङ्कन गरिएका शब्दहरू भाषिक विचलन भएका शब्दहरू हुन् । 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा यस्ता विचलन प्रशस्त भेट्न सकिन्छ ।

४.७ समानान्तरताका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको विश्लेषण

४.७.१ आन्तरिक समानान्तरता

अर्थको पुनरावृत्ति हुनुलाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । यो भावार्थ र वाच्यार्थ गरी दुई प्रकारको हुन्छन् । भावार्थ भनेको चाँही भाव वा विचार पक्षको पुनरावृत्ति भन्ने बुझिन्छ भने मुख्य अर्थको पुनरावृत्ति हुनुलाई वा अभिधा शब्दशक्तिको पुनरावृत्तिलाई वाच्यार्थ समानान्तरता भनिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा प्रयुक्त केहि आन्तरिक समानान्तरताका उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

क) निद्रा भाचिएपछि । (पृष्ठ-५०)

ख) बाटोमा आ“खा ओछ्याउ“दा ओछ्याउ“दा । (पृष्ठ - १२१)

ग) तपाईं“ त जडिगन पो थाल्नु भो । तपाईं“ त रीस पो देखाउन थाल्नु भो । (पृष्ठ-१६२)

घ) जुन बेला उनीहरू पाटीमा पुग्छन् त्यति बेला जुनकीरीहरूले अध्यारोको पत्रपत्रमा क्षीण आशाको भिल्काभै भिल्का धिपधिपाईरहेका हुन्छन् । (पृष्ठ-१३५)

यी र यस्तै किसिमका धेरै आन्तरिक समानान्तरता भएका वाक्यहरू यस उपन्यासमा प्रसस्त मात्रामा भेट्न सकिन्छ ।

४.७.२ बाह्य समानान्तरता

साहित्यिक कृतिको आवरण पक्ष अर्थात वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, वाक्य, लय तथा अलङ्कारमा देखा पर्ने पुनरावृत्तिलाई बाह्य समानान्तरता भनिन्छ । यो ठोस, स्थूल प्रकृतिको हुन्छ । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त केहि बाह्य समानान्तरताको उदाहरणहरू निम्नानुसार छन् :

क) बतास त बगेको छ कण्ठमा बल हुनेहरूको र असमयमै मयुर नाँच लाउन सक्नेहरूको ।

(पृष्ठ २०)

ख) हाछ ल्याएकोछ । बोका पनि ल्याएको छ । हाछ तँ के गुजेछोलीमा पूजा गर्न पठाउनेले खछी घरमै मार हान्नेले बाबै । (पृष्ठ ४०)

ग) हाम्मो मामाघरमा मोटल छ, अनि जहाज छ, तिम्रो मामाघरमा छ । (पृष्ठ ५७)

घ) को तेरो काका ? तेरो बाबुको भाइ हुँ र म गाँठे म न तेरो म काका, न तँ मेरी भतिजी । (पृष्ठ १८४)

ड) कति हातको धोती लाइस् सरर सरर कति हातको धोती लाइस्, कति हातको फेटा, कति घाटको पानी । (पृष्ठ १९५)

च) धागे नागे नाते धिन्ना धागे नागे नाते धिन्ना । (पृष्ठ १४६)

यी र यस किसिमका बाह्य समानान्तरता भएका वाक्यहरु उपन्यासमा प्रसस्त भेटिन्छन् । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरु' उपन्यासमा आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको समूचित प्रयोगले भाषालाई सुन्दर र कलात्मक बनाएको छ । वाक्य प्रयोगका सन्दर्भमा समान शब्द तथा पदावलीको पुनरावृत्ति भई अनुप्रासयुक्त वाक्यहरु प्रयोग भएको पाइन्छ । यस उपन्यासको भाषा आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताका कारण जीवन्त, सार्थक र प्रभावकारी भएको पाइन्छ ।

४.८ छलफल र व्याख्या

'भोक र भित्ताहरु' उपन्यासको कथानक आदि मध्य र अन्त्यको शृङ्खला मिलेको देखिन्छ । तसर्थ उपन्यासको कथावस्तु रैखिक ढाँचा प्रस्तुत भएको छ । यस उपन्यासमा सङ्ख्यात्मक रूपमा पात्रहरु धेरै भए पनि कथानकलाई अगाडि बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने पात्रहरुको सङ्ख्या भने सीमित रहेको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रका रूपमा हर्के साँहिला रहेका छन् भने सहायक पात्रका रूपमा चन्द्रे, जुनेली, भुने रहेका छन् । त्यसैगरी गौण पात्रका रूपमा भने सेसे, वीरे रहेका छन् । गौण पात्रको भूमिका अत्यन्त न्यून रहेको पाइन्छ । मानवत्तर पात्रको रूपमा भैसी बारम्बार आएको छ ।

यस 'भोक र भित्ताहरु' उपन्यासमा राष्ट्रिय परिवेश जताततै पाइन्छ भने अन्तराष्ट्रिय परिवेश नगन्य मात्रामा भेटिन्छ । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक लगायतका क्षेत्रमा देखापर्ने विकृति विसङ्गति जस्ता पक्षहरुको चित्रण गरिएको छ । गरिब, सोझा, सिधा जनतालाई सामन्त वर्गले कसरी प्रत्याडित गर्दछन् भन्ने यथार्थता उपन्यासमा पाउन सकिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा तत्सम, तत्भव, आगन्तुक, भर्सा एवम् अनुकरणात्मक, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, विस्मयादिबोधक जस्ता शब्दको चयनले भाषा सरल, सहज र उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ । तुलनात्मक रूपमा तत्भव शब्दको प्रयोग बढी मात्रामा भएको पाइन्छ भने आगन्तुक शब्द अन्तर्गत पनि अङ्ग्रेजी भाषाको शब्द बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासको भाषिक पक्षको विश्लेषण गर्ने क्रममा विचलन पक्षको पनि अध्ययन गरिएको छ । व्याकरणिक ध्वनितात्विक, अर्थतात्विक, भाषिक विचलन आदि

विचलनयुक्त भाषाको प्रयोगले उपन्यासको भाषिक सौन्दर्य वृद्धि भई बोधगम्य बन्न पुगेको देखिन्छ । यस उपन्यासमा भाषिक विचलन बढी मात्रामा भएको पाइन्छ । नेपाल बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुजातिय एवम् बहुधार्मिक विशेषतायुक्त देश हुनु एवम् विभिन्न जाति र भाषिक समुदायको मिश्रित बसोबास भएकाले भाषिक विचलन देखिनु स्वभाविक मान्न सकिन्छ । भाषिक विचलन पछि ध्वनितात्विक विचलन बढी पाइन्छ ।

अध्याय पाँच निष्कर्ष, सुभाव र उपयोगिता

५.१ सारांश

यस शोधपत्रमा नेपाली साहित्य जगतका एक मुर्धन्य स्रष्टा दौलत विक्रम विष्टको 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन शीर्षक रहेको छ ।

शैलीविज्ञान साहित्यिक समालोचनाको एक नवीनतम विद्या हो । समालोचनाक क्षेत्रमा यो नवीनतम विद्या भाषावादी सिद्धान्त र पद्धतिका रूपमा देखा परेको छ । यसको व्युत्पत्ति "शैल" धातुमा "ई" प्रत्यय लागेर निर्माण भएको शैली शब्दले ढङ्ग, ढाँचा, रीति, वृत्ति, मार्ग आदि अर्थलाई बुझाउँछ । त्यसैले शाब्दिक अर्थमा अभिव्यक्तिको तरिकालाई शैली भनिन्छ ।

विषयवस्तु, परिवेश, प्रयोजन, व्यक्ति अदि अनुकूलको भाषा वा भाव अभिव्यक्ति गर्ने ढाँचा वा पद्धति नै शैली हो । शैलीविज्ञान प्रायोगिक भाषाविज्ञानका शाखाहरूमध्ये एउटा महत्त्वपूर्ण शाखा हो । यसले भाषा र साहित्यसँग निकट रहेर अध्ययन गर्दछ । आधुनिक भाषा विज्ञानको जन्म भएपछि नै शैली विज्ञानको जन्म भएको हो । यसले साहित्यिक कृतिको भाषिक सौन्दर्यको यथार्थ मूल्याङ्कन गर्दछ । कति विश्लेषण र शाब्दिक संरचनालाई अध्ययनको केन्द्र बनाउनु मुख्य पहिचान हो । प्रस्तुत शोधकार्य पूर्व कविता पन्थी (२०६३) द्वारा लिखित 'बँसाई' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । त्यसैगरी तीर्थराज भट्टराई (२०६७) द्वारा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन, राधिका ओली (२०७१) द्वारा 'दृष्टि' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन, ऋषिराम रेग्मी (२०७१) द्वारा 'विभाजित समय' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन, कल्पना राहु (२०७३) द्वारा 'दमिनी भिर' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन साथै निकेश घिमिरे (२०७३) द्वारा 'शून्य डिग्री' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन गरिएको पाइन्छ ।

शैली विज्ञानका सैद्धान्तिक आधारमा केन्द्रित भई मुलतः कथानकको विश्लेषण, कथानकको विकासक्रमलाई चरणबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । पात्र तथा चरित्रको वर्गीकरण लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, आसन्नता, जीवन चेतना र आबद्धताका आधारमा प्रमुख तथा सहायक पात्रको शैली वैज्ञानिक विश्लेषण गरिएको छ ।

बहुचर्चित उपन्यासकार दौलत विक्रम विष्टको रचित 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास २०३८ सालमा प्रकाशित भएको एक उत्कृष्ट कृति हो । उपन्यासको कथावस्तु अनुसार काठमाडौंको धेरै स्थानहरू उपन्यासमा देखाइएको छ । आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रस्तुतिमा 'भोक र भित्ताहरू' ले रुढिग्रस्त समाज र अभावग्रस्त जिन्दगीको उत्कृष्ट चित्रण यस उपन्यासमा पाउन सकिन्छ । यसले समाजमा विद्यमान विसङ्गतिहरूको उदाङ्गो चित्र उतारिएको छ । भोकले सताएका व्यक्तिहरूको कारुणिक जीवन यात्रा समेट्न सक्नु यस उपन्यासको मुख्य विशेषता हो ।

अभावमा पिल्सिएका हर्के साहिँला, भुने, जुने, चन्द्रे जस्ता मान्छेहरू जो परिश्रममा बाँच्न चाहन्छन्, दसनडग्रा खियाएर जीविका धान्न चाहन्छन् तर जगते, माहुरी साहु, भुँडे साहु, जेठा पुरेत उनीहरूलाई आफ्नो स्वार्थ पूर्तिका साधन बनाइरहेका छन् । आमाको मृत्युको बज्र बेहोरेको चन्द्रे लाई अझ काजक्रियाको नाममा उठिबास गर्न अग्रसर जेठा पुरेत र माहुरी साहुको स्वार्थी, शोष्णमुखी प्रवृत्ति छ । घरजग्गा लिलाम भएर कोथेगोरो गाउँबाट प्रवासिएको हर्के साहिँलोलाई धम्की र प्रलोभनमा भुल्याएर बिनाकसुर कैद भोगाएर मात्र नभई रूप र यौवनकी मूर्ति भुनेको आफू र अरुसमेत मिली शारीरिक शोषण गर्न पछि पर्दैन । ऊ नौ वर्षकी भुनेकी छोरी जुनेलाई समेत स्वास्नी बनाउन चाहन्छ । आफ्नी नाबालिका छोरी जुने आफ्नै अगाडि बलात्कृत हुन आटेको समय प्रतिकार गर्ने भुनेलाई भ्यालबाट घोक्राएर ऊ हत्या गर्छ । स्वर्गको सपना देखाएर जगतेले हर्केलाई नर्कको पिडा दिएबाट शाषकहरू कतिसम्म निचसोचाइका हुन्छन् भन्ने तथ्य देखाइएको छ । कलम कापी बोकेर, आमा बाबुको लाडप्यारमा हुर्किन पाउने उमेरको जुनेको अधिकारलाई लत्याइएको घटना वास्तवमै कारुणिक छ । चोरी, डकैती, वेश्यावृत्तिमा लागेको जगतेले सजाए नपाएको बरु निर्दोष निष्कलङ्क हर्के साहिँलो, चन्द्रे, जुने जस्ता समाजका सोझा पात्रहरूले सजाय भोग्नुपरिरहेको यथार्थता उपन्यासमा देखाइएको छ । समाजको विसङ्गत पक्षको उजागर उपन्यासले गरेको देखिन्छ । यो विसङ्गति वर्गीय सचेतना र एकताबिना अन्त्य हुन सक्दैन तर यो उपन्यासले वर्गीय एकता र सङ्गठनको धारणा अघि बढाएको छैन । चन्द्रे, हर्के साहिँलो र जुनेलीले उपन्यासका ठाउँठाउँमा असमानताका स्वरहरू सुसेलेका छन् तर एकै एकै सन्तित संघर्ष भएको छैन । तसर्थ वर्तमान समाजमा व्याप्त विसङ्गतिहरूलाई आलोचनात्मक रूपमा यथार्थ प्रस्तुत गर्नु यस उपन्यासको उद्देश्य हो । यस उपन्यासमा जगते, माहुरी साहु र जेठा पुरेत जस्ता गरिबमारा र हुन्जेलसम्म धर्मका नाममा,

अन्धविश्वसाका नाममा गरिब, निमुखा र अभावग्रस्त हर्के साहिँला, जुने, भुने र चन्द्रेको कहिल्यै अन्त्य हुँन । हर्के साहिँलो एकजनाले चाहेर शोषण, उत्पीडनको अन्त्य गर्न पनि सकदैन भन्ने सन्देश पनि यस उपन्यासमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

आलोचनात्मक सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासका रूपमा रहेको प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशलाई समेत समेटिएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा आर्थिक अभावका कारण सोझा, सिधा एवम् गरिब निमुखा जनताले भोग्नुपरेका समस्या, समाजका ठुला भनाउँदाहरूले देखाएको धूर्त प्रवृत्ति एवम् राजनैतिक क्षेत्रमा हुने षड्यन्त्र आदि पक्षको कलात्मक ढङ्गले चित्रण गरिएको छ । यस उपन्यासमा भाषिकागत विचलन, ध्वनिप्रक्रियात्मक व्याकरणिक विचलन हुनु जस्ता कार्यहरूले भाषा कलात्मक आकर्षक एवम् रोचक बन्न पुगेको देखिन्छ । आन्तरिक र वाह्य समानान्तरताका कारण उपन्यासको भाषा थप सार्थक र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ । त्यसैगरी उपयुक्त ढङ्गले शब्दहरूको चयन एवम् सन्दर्भ अनुकूल उखान टुक्काको प्रयोगले उपन्यासको भाषा थप आस्वादनीय, उद्देश्यमूलक एवम् मिठासपूर्ण बन्न पुगेको देखिन्छ ।

यसरी प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा यस मुख्य अध्ययन क्षेत्र भाषिक चयन, विचलन र समान्तरता जस्ता पक्ष पर्ने भएकाले यी उल्लिखित पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा कथानकको विश्लेषण गर्ने आधार, शैली वैज्ञानिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण गरी सोही आधार बमोजिम विश्लेषण गरिएको छ । यस अन्तर्गत शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधारहरूको उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रमुख विधिका रूपमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी वर्णनात्मक ढाँचामा व्याख्या गरिएको छ । यसमा प्राथमिक तथा द्वितीयक श्रोतको प्रयोग गरी सामाग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

अनुसन्धानबाट नयाँ नयाँ तथ्यहरू पत्ता लाग्ने भएका कारण यो निरन्तर रूपमा चलिरहने प्रक्रिया हो । प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । शैली भन्नाले भाषा वा भाव अभिव्यक्तिको तरिका भन्ने बुझिन्छ । प्रस्तुत उपन्यासको कथानक विश्लेषण, पात्रहरूको शैली वैज्ञानिक विश्लेषण तथा वर्गीकरण गरिनुका साथै उपन्यासमा उपयोग गरिएको भाषाको चयन र विचलनका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' (२०३८) उपन्यासको कथानक रैखिक ढाँचामा रहेको देखिन्छ । समाजमा भोकै जीवन बिताउन विवश मानिसहरूलाई अझ दुख, पिडा दिएर रगत चस्ने प्रवृत्ति देखाइएको छ । गरिब वर्गले सधैं समाजमा दुःख भेलिरहनुपरेको यथार्थता र शोषकको पैतालामुनि बाँचिरहनुपरेको घटना हर्के साहिँला, चन्द्रे, भुनेका माध्यमबाट देखाउने कार्य उपन्यासमा भएको छ । सामाजिक, सांस्कृतिक राजनीतिक क्षेत्रमा देखा परेको विकृति, विसङ्गतिलाई समेत कलात्मक ढङ्गमा उपन्यासमा उतारिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा नेपाली परिवेश देखाएको कारण यस उपन्यासको अधिकांश ठाउँ काठमाडौँको देखाइएको छ । अन्धविश्वसको अन्धविश्वासले व्याप्त नेपाली समाजलाई कलात्मक ढङ्गमा प्रस्तुत गर्ने कार्य उपन्यासमा भएको छ । यो आलोचनात्मक सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास मान्न सकिन्छ ।

आलोचनात्मक यथार्थवादी प्रस्तुतिमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासले रुढिग्रस्त समाज र अभावग्रस्त जिन्दगीको उत्कृष्ट चित्रण गरिएको छ । यसले समाजमा विद्यमान विसङ्गतिको उदाङ्गो चित्र उतारेको छ । भोकले सताएका व्यक्तिहरूको कारुणिक जीवन यात्रा समेट्न सक्नु उपन्यासको विशेषता हो । प्रस्तुत अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्नका लागि शैली वैज्ञानिक अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न समालोचनात्मक ग्रन्थहरू, शोधपत्रहरू, शैली विश्लेषणसँग सम्बन्धित लेख रचना आदिको सहयोग लिइएको छ । यस अध्ययन गुणात्मक प्रवृत्तिको अध्ययन भएकाले प्रमुख विधिको रूपमा पुस्तकालयीय विधि प्रयोग गरी वर्णनात्मक पद्धति मार्फत अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतको उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास र द्वितीयक स्रोतका रूपमा शैली विज्ञान सम्बन्धी पूर्व अनुसन्धान निष्कर्ष, लेख रचनाहरू उपयोग गरिएको छ ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा भाषिक चयन अन्तर्गत तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र अनुकरणात्मक शब्दहरूमध्ये तुलनात्मक रूपमा तत्सम शब्दको बढी प्रयोग देखिन्छ । त्यसैगरी नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, नामयोगी, क्रियायोगी, निपात, संयोजक, विस्मयादिवोधक आदि शब्दहरूको समूचित विन्यासले उपन्यासको भाषा आकर्षक र प्रभावकारी बन्न पुगेको देखिन्छ । तसर्थ यिनै आधारमा उक्त उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैगरी उखान टुक्काको पनि प्रसङ्ग अनुकूल प्रयोगले उपन्यासको भाषा मिठासपूर्ण र आस्वादनीय बन्न पुगेको देखिन्छ । त्यसैगरी विचलन अन्तर्गत पनि

व्याकरणिक ध्वनि प्रक्रियात्मक र भाषिक विचलन आदिका आधारमा 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गरिएको छ । अन्य विचलनका तुलनामा भाषिक विचलन बढी देखिन्छ । समग्रमा उपन्यासको भाषा सरल, सरस, आकर्षक र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको शैली वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने क्रममा प्रमुख पात्र र केही सहायक पात्रको मात्र विश्लेषण एवम् विश्लेषण गरिएको छ । यस उपन्यासमा भुने, हर्के, चन्द्रे, जुने, जगते, माहुरी, साहु, वीरे, जेठा पुरेत आदि पात्रहरूको प्रयोग मार्फत उपन्यासको कथावस्तुलाई मूर्त रूप दिने प्रयास गरिएको छ । यी पात्रहरूमध्ये प्रमुख जगते, हर्के साहिँला, भुने, जुने चन्द्रे र सहायक पात्रहरू अन्य धेरै पात्रहरू रहेका छन् । यी पात्रहरूको लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना, आसन्नता, आबद्धताका आधारमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ । यसर्थ 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यास शैलीवैज्ञानिक आधारमा उत्कृष्ट रहेको छ ।

५.३ सुभाव

प्रस्तुत 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा निम्नलिखित सुभावहरू बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. उपन्यासमा कथावस्तुको सरल रौखिवक ढाँचामा हुनुपर्ने,
२. मानक भाषाको प्रयोग राम्ररी हुनुपर्ने,
३. व्याकरणिक तथा ध्वनिप्रक्रियागत विचलनको प्रयोग कृतिमा कम गर्नुपर्ने,
४. कृतिमा निम्न, प्रतीक र अलङ्कारको प्रयोग कम गरी साधारण पाठकका लागि पनि उपयुक्त हुने गरी सरल, सहज र बोधगम्या भाषाको प्रयोग गर्नुपर्ने,
५. कृतिको गरिमा अझ उच्च राख्न माथिल्लो तहको पाठ्यक्रममा पनि उक्त कृतिलाई समावेश गर्नुपर्ने,
६. लेखकले आलोचना मात्र नगरी वा समस्यामात्र प्रस्तुत नगरी समाधानका उपाय पनि बुझाउनुपर्ने,
७. परिवेश अझ बढी बृहत बनाउँदा कृतिको गरिमा अझ बढ्ने,
८. समकालीन समाजको विकृति, विसङ्गति उजागर मात्र नगरी समाधानको बाटो पनि देखाउनुपर्ने,
९. भाषिक सभ्यताको प्रयोग कृतिमा हुनुपर्ने,

१०. पात्रहरू आवश्यकता अनुसार अझ बढी प्रयोग हुँदा उत्तम हुने आदि ।

यस कृतिलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन माथका कुराहरूमा ध्यान दिएर सचेत हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

५.४ उपयोगिता

शैलीविज्ञानले भाषिक विशिष्टताको खोजी गर्छ । शैली वैज्ञानिक अध्ययनले शिक्षा विद्यार्थीलाई साहित्यिक लेखन र अन्य लेखनमा पाइने अन्तर वारे सुझाव वा दृष्टिकोण दिन्छ । शैली विश्लेषणबाट पाठकवर्गमा साहित्यिक र सिर्जनात्मक क्षमताको विकास गर्नु भाषाको सौन्दर्य पक्ष पत्ता लगाउन र भाषिक सम्प्रेषणलाई परिपक्व बनाउन सहयोग गर्ने भएकाले पनि यसको उपयोगिता रहेको देखिन्छ ।

वर्तमान समयमा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनलाई महत्वका साथ लिने गरिन्छ । यस नीतिले अध्ययन गर्ने क्रममा सही बाटोमा हिँडाउन, आवश्यक सामग्री उपयुक्त तरिकाले प्रयोग गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि यस 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्बन्धी नीतिगत उपयोगितालाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

५.४.१ नीतिगत उपयोगिता

अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई सफल, प्रभावकारी र उपयोगिमूलक बनाउन निश्चित नीति नियमको जानकारी हुनुपर्ने देखिन्छ । यस नीतिले अध्ययन गर्ने क्रममा सही बाटोमा हिँडाउन, आवश्यक सामग्री उपयुक्त तरिकाले प्रयोग गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९५ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि यस 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्बन्धी नीतिगत उपयोगितालाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

१. यस अध्ययनले शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नमा अनुसन्धानकर्तालाई प्रोत्साहित गर्ने देखिन्छ ।
२. यस अध्ययनले भाषा सम्बन्धी नीति निर्माण गर्ने कार्यमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

३. यस अध्ययनले शब्दकोश निर्माण कार्यमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
४. यस अध्ययनले पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माताहरूलाई पनि सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
५. शैली वैज्ञानिक अध्ययनको मर्म र धारणा बुझ्न पनि यो कृतिले सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
६. शैक्षणिक व्याकरण निर्माण कार्यमा पनि यो अनुसन्धान उपयोगी हुने देखिन्छ ।

५.४.२ कार्यान्वयन तह

यस अनुसन्धानलाई निम्न तहमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ :

१. शैलीवैज्ञानिक आधारमा कृतिमा समावेश पात्रहरूको वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।
२. आख्यान विधाको शिक्षणमा यस अनुसन्धानका निष्कर्षहरू प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
३. शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा चासो राख्ने अनुसन्धानकर्ताका लागि पनि यसको निष्कर्ष कार्यान्वयनमा ल्याउन सहभागी हुने देखिन्छ ।
४. भाषा शिक्षणमा यसका निष्कर्ष कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ,
५. भाषिक चयन र विचलनको प्रयोगमा सुधार ल्याउन पनि यस अनुसन्धानको निष्कर्ष उपयोग गर्न सकिन्छ,
६. शिक्षक, विद्यार्थीको पठन, लेखन, तार्किक पक्ष आदि भाषिक क्षमताको अभिवृद्धि गर्न पनि यस अनुसन्धानको निष्कर्ष कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिने देखिन्छ ।

५.४.३ आगामी अनुसन्धानका लागि शीर्षक

१. 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त चिन्हहरूको अध्ययन,
२. 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त क्रियापद चयनको अध्ययन,
३. 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त विम्ब र प्रतीकहरूको अध्ययन,
४. 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त समानान्तरताको अध्ययन,
५. 'भोक र भित्ताहरू' उपन्यासमा प्रयुक्त वाक्य चयनको अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टी विशाल भट्टराई (२०७०), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- ओली, राधिका (२०७१), 'दृष्टि' उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र) कनकाई बहुमुखी क्याम्पस भापा, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग ।
- क'डेल, श्रीप्रसाद (२०६५), साहित्यशास्त्र, नेपाली समालोचना र शोधविधि र (दो.स.), काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स ।
- दुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०७३), नेपाली कथा र उपन्यास (चौ.स.) काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स ।
- नेपाल, वशन्तकुमार शर्मा (२०७०), नेपाली शब्दसागर (दो.स.), काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
- पन्थी, कविता (२०६३), बसाइ" उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- भण्डारी, पारसमणि, रामनाथ ओझा र डोलराज आर्याल (२०६८), भाषिक अनुसन्धान विधि (चौ.सं.)। काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- भण्डारी, पारसमणि, तुलसीराम धिमिरे र शक्तिराज नेपाल (२०६८), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाण्डौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७४), प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, डि.पि., (२०७३), माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति (चौ.सं.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, तीर्थराज, (२०६७) प्रेतकल्प उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), सुकुना बहुमुखी क्याम्पस मोरङ, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग ।
- राहु, कल्पना, (२०७२) एक्काइसौ शताब्दीकी सुम्निमा उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

रेग्मी, ऋषिराज, (२०७२), विभाजित समय उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), सुकुना बहुमुखी क्याम्पस मोरङ, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग ।

लम्साल, रामचन्द्र, बासुदेव गौतम र गणेशराज अधिकारी (२०६७), प्रायोगिक भाषा विज्ञान (ते.सं.), काठमाडौं : भु“डीपुराण प्रकाशन ।

लम्साल, रामचन्द्र, रामप्रसाद भट्टराई र श्रीप्रसाद क“डेल (२०७०), नेपाली कथा र उपन्यास (ते.सं.) काठमाण्डौं : शुभकामना प्रकाशन ।

विष्ट, दौलविक्रम (२०६९), भोक र भित्ताहरू (छै.सं.), काठमाण्डौं : साभ्का प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०४८), शैलीविज्ञान, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

सुवेदी, लोकन्द्र (२०७३), दमिनीभीर उपन्यासको शैली वैज्ञानिक अध्ययन (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), जनता बहुमुखी क्याम्पस सुनसरी, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग ।